

СЕЛО ЖУКИ

БАТЬКІВЩИНА ЛІТОПИСЦЯ

САМІЙЛА ВЕЛИЧКА

Довічна пам'ять і шана
світлорозумній героїні
найвідомішому літописцю
України Самійлу Величці
САМІЙЛУ ВЕЛИЧЦЮ
(1676 - 1725)

Центр пам'ятокознавства Національної академії наук України
і Українського Товариства охорони пам'яток історії та культури
Управління культури
Полтавської обласної державної адміністрації
Полтавський краєзнавчий музей імені Василя Кричевського
Полтавська районна рада

СЕЛО ЖУКИ – БАТЬКІВЩИНА ЛІТОПИСЦЯ САМІЙЛА ВЕЛИЧКА

Збірник матеріалів наукової конференції

Київ-Полтава
Центр пам'ятокознавства НАН України і УТОPIK
2017

УДК 902/904 (063) (477.53)"16/20"

ББК 63.4 (4 УКР. 4 Пол)

С 29

*Друкується за рішенням Вченої Ради Центру пам'яткознавства
Національної Академії наук України і Українського Товариства охорони
пам'яток історії та культури (протокол № 3 від 2 березня 2017 р.),
плану роботи Полтавського краєзнавчого музею
імені Василя Кричевського на 2017 р.*

Редакційна колегія:

Л. В. Бабенко, доктор історичних наук, професор; **М. М. Кононенко**, кандидат наук з державного управління (голова); **А. Г. Логвиненко**; **О. Б. Супруненко**, кандидат історичних наук, заслужений працівник культури України (відп. редактор); **О. М. Титова**, кандидат історичних наук, заслужений працівник культури України; **А. Л. Тягнирядно**; **Г. І. Фасій**, начальник управління культури Полтавської обласної державної адміністрації.

Рецензенти:

О. О. Нестуля, доктор історичних наук, професор,
М. А. Якименко, доктор історичних наук, професор.

*При передруку та іншому використанні матеріалів збірника
посилання на джерело обов'язкове.*

С 29 **Село Жуки – батьківщина літописця Самійла Величка**: збірник матеріалів наукової конференції / Ред. кол.: Л. В. Бабенко, М. М. Кононенко (голова), А. Г. Логвиненко та ін.; О. Б. Супруненко (відп. ред.) / ЦП НАН України і УТОПІК; УК ПОДА; ПКМ імені Василя Кричевського; Полтавська районна рада. – К.; Полтава: ЦП НАНУ і УТОПІК, 2017. – 80 с., іл.

ISBN 978-966-8999-80-2

Вміщені наукові статті, публікації та матеріали доповідей і повідомлень наукової конференції «Батьківщина найвизначнішого літописця козацької доби Самійла Величка – село Жуки» (м. Полтава, 11 лютого 2017 р.), проведеної за ініціативою Полтавської районної ради.

Для істориків, краєзнавців, працівників музеїв, вчителів загальноосвітніх шкіл, широкого загалу шанувальників стародавньої історії Полтавщини, учнівської молоді.

УДК 902/904 (063) (477.53)

ББК 63.4 (4 УКР.2/8)

© Автори статей і матеріалів, 2017

© Центр пам'яткознавства НАНУ і УТОПІК, 2017

© ПКМ ім. В. Кричевського, 2017

ISBN 978-966-8999-80-2 © Полтавська районна рада, 2017

САМІЙЛО ВЕЛИЧКО І СЕЛО ЖУКИ В ІСТОРІЇ УКРАЇНСЬКОЇ ДЕРЖАВИ

*Про державотворче значення «Літопису» Самійла Величка
й увіковічнення імені літописця в селі Жуки.*

Ключові слова: Величко Самійло, Жуки, Тахтаулове, державотворення, козацький час.

Серед плеяди видатних українців, яких народила Полтавська земля, вирізняється ім'я видатного земляка, уславленого козацького літописця Самійла Величка (бл. 1670 – після 1728) – автора наймонументальнішого твору, що охоплює події української історії від початку XVII ст. до 1700 року.

Майбутній літописець народився близько 1670 р. у козацькій родині на території Полтавського полку, цілком вірогідно, у сс. Жуки або Тахтаулове. Був високоосвіченою людиною, отримав фундаментальну освіту у Києво-Могилянському колегіумі, вільно володів кількома мовами. У 1690 р., по закінченні навчання, вступив на службу до канцелярії генерального писаря В. Л. Кочубея. Від звичайного канцеляриста пройшов шлях до довіреної особи генерального писаря.

Після переходу І. Мазепи на бік шведського короля Карла XII, наприкінці 1708 р., С. Величка було заарештовано. Наступні 6 років він провів у в'язниці, звідки вийшов близько 1715 р. Після звільнення решту життя жив у сс. Жуки та Диканьці під Полтавою, де вчителював у місцевих школах, навчаючи старшинських і сільських дітлахів, працював над укладанням одного із найбільш величких прозових творів України XVII – XVIII ст. – «Літопису», перекладав на українську мову відомі історичні праці.

Значною мірою завдяки твору С. Величка село Жуки, місто Полтава і Полтавщина ввійшли до української та світової історії. Діяльність чималої кількості гетьманів Лівобережної і Правобережної України – І. Виговського, І. Брюховецького, П. Дорошенка, І. Самойловича, І. Мазепи, їх політичні помилки, притаманні процесу творення європейських національних держав, набуття українцями неоціненного досвіду будівництва власної держави відбилися на сторінках «Літопису». Варто нагадати лише про воєнно-політичний виступ І. Мазепи, 310-та річниця якого

виповнюється у 2019 р., що остаточно засвідчив домінування європейського вектору в українській політиці. І основну частину відомостей про ці події ми почерпуємо саме з твору С. Величка.

Життєдайні лісостепові терени історичної Полтавщини були осередком національно-визвольної боротьби і потужним центром державотворення, що базувалися не лише на військово-політичній силі городового та запорозького козацтва, волелюбності посполитих, а й спиралися на державницькі світогляди гетьманів, їх прагнення укріпити незалежність Української держави, підтримувалися відродженням культурної ідентифікації нації.

Таким чином, Полтава та її околиці черговий раз опинилися у центрі державотворчих подій, як військових, так і культурних. Поразка шведської армії у Полтавській битві, а разом із цим крах геополітичних ідей гетьмана Івана Мазепи, запустили механізм фатальних наслідків для України. Та українські історики, мемуаристи, письменники і надалі продовжували утверджувати концепт державотворення в історико-літературних творах. Українська культура втілювалась у взірцях барокової архітектури високого ґатунку, ужитковій майстерності ремісників і творах красивого письменства.

З ініціативи Полтавської обласної державної адміністрації та громадськості порушено питання про відзначення на державному рівні знаменної дати в історії українського народу — у 2020 р. минає 300 років від часу створення монументального твору української історико-мемуарної прози XVII – XVIII ст. — «Літопису» Самійла Величка. Написання видатної історичної пам'ятки було завершено автором на його батьківщині у селі Жуки під Полтавою між 1715 і початком 1720 рр. У 2020 р., найімовірніше, виповнюється і 350 років з дня народження видатного історика-патріота.

«Літопис» та описані в ньому події, пов'язані з Полтавщиною, мають органічний зв'язок з реальним процесом нинішнього державотворення і потребують системних заходів щодо увічнення пам'яті про них. У сучасному українському суспільстві як ніколи актуальною постала саме проблема формування національної пам'яті, пошуки національної ідентичності в глобалізованому світі. Кілька століть бездержавності та перебування у складі імперій загальмували ці процеси, то ж владі і суспільству належить компенсувати ці втрати на духовній ниві.

Саме цю ініціативу підтримує Полтавська районна рада, Тахтаулівська сільська територіальна громада, громадськість та козацтво Полтавського району. Сподіваючись гідно увіковічнити ім'я видатного земляка — найвідомішого літописця козацької доби Самійла Васильовича Величка, разом із науковцями Полтавського краєзнавчого музею імені Василя Кричевського і вченими полтавських вишів та інших наукових закладів, підтримані Управлінням культури Полтавської обласної державної адміністрації, ми започаткували наукову конференцію, робота якої проходить щороку, аж до ювілею. Якщо вперше такий науково-краєзнавчий захід пройшов у стінах обласного музею взимку 2017 року, то надалі він має переміститися на рідну землю нашого славного земляка — у села Тахтаулове і Жуки. І нехай у роботі конференції візьмуть участь не тільки полтавці та земляки Самійла Величка, а й відомі столичні вчені, знані краєзнавці, музейники. Тільки спільними зусиллями нам вдасться утвердити в суспільстві думку, що давнє козацьке село Жуки має бути місцем увічнення пам'яті людини, яка зберегла в своєму творі історію державотворчих зусиль українського народу і першочергову роль в цьому Полтавської землі.

НАШ ЗЕМЛЯК САМІЙЛО ВЕЛИЧКО ТА ЙОГО «ЛІТОПИС»

Про видатного українського літописця Самійла Величка – автора визначного історичного твору початку XVIII ст. На основі опублікованих джерел і документів XVII – XVIII ст. досліджується його походження та зв'язок із Полтавщиною, актуалізується необхідність подальшого вивчення біографії найвизначнішого козацького літописця і земляка.

Ключові слова: Самійло Величко, Києво-Могилянська академія, Полтавщина, Жуки, літопис, канцелярист, козацтво, рукопис.

Ім'я козацького літописця Самійла Величка – автора одного з найбільших та монументальних творів української історії XVII ст., – поза всяким сумнівом, належить до числа великих українців, хоча сама його постать залишається маловивченою.

Один із найвідоміших дослідників «Літопису» Самійла Величка В. О. Шевчук досить образно висловився про літописця: «Схований у сутінках минулого чоловік», – називаючи створений твір «грандіозним історичним панно» [2, с. 5]. Відома російська дослідниця Т. Г. Таїрова-Яковлева, яка працює над вивченням твору Самійла Величка, називає його біографію «суцільним вигаданим міфом».

З цим твердженням важко не погодитись, оскільки більшість відомостей про С. Величка існують на рівні припущень: до сьогодні практично нічого не відомо про його походження, місце народження, роки життя, життєвий шлях, окрім, хіба що, тих невеликих епізодів, які він вміщує на сторінках «Літопису». Очевидно, цьому існує кілька пояснень. Імовірно, сам літописець вважав подану про себе інформацію цілком достатньою, оскільки основне завдання «Літопису» бачив у послідовному викладі і систематизації історичних подій, що мали місце на території України в зазначений період. Окрім того, «Літопис» зберігся далеко неповністю і, певна річ, деякі деталі біографії могли бути втрачені разом з іншими його частинами.

«Літопис» або «Сказання про війну козацьку з поляками», як зазначено на першій сторінці самим автором [8], був написаний у с. Жуки Полтавського повіту, в якому, як гадають, він оселився

після звільнення із ув'язнення (за різними оцінками це трапилося 1712 або 1715 рр.), і де, власне, він створив той твір, який хвилює дослідників останні півтора століття. Цю деталь власної біографії автор повідомляє на титульній сторінці: *«Справленное, и написанное тщаниемъ Самойла Величка канцелярісті негдіс, войска запорожского, в селе Жука[x] оуезду полтавского, Рокв 1720»* [2, с. 24]. Дехто з істориків (про це писав, зокрема, В. С. Іконніков [14, с. 1586], це ж повторюють Д. І. Дорошенко, Я. І. Дзира, В. О. Шевчук) припускав, що С. Величко оселився у Жуках на запрошення свого заступника В. В. Кочубея. Хоча сам літописець жодним чином не згадує про В. В. Кочубея, як свого покровителя, ні в заголовку до «Літопису» (що було б цілком природно і в дусі того часу), ні на його сторінках. До того ж, проживання, викладацька діяльність С. Величка, якою, як припускають, він займався в останні роки, діяльність школи під чужим дахом могли викликати певні труднощі та непорозуміння з господарями оселі.

Майже всі дослідники літопису пов'язували поневіряння С. Величка після 1708 р. з долею В. Л. Кочубея. Українські історики М. І. Марченко [11, с. 73–74] та Я. І. Дзира [4, с. 201] поставили під сумнів версію про усунення С. Величка з посади військового канцеляриста через наближеність до В. Л. Кочубея. На їх думку, С. Величко потрапив у немилість російської влади через близькість до гетьмана І. Мазепи, при якому був писарем в останні роки, що є більш правдоподібним. У протилежному випадку важко пояснити той факт, що його арешт відбувся з великою затримкою – наприкінці 1708 р. – через півроку після страти В. Л. Кочубея і відкритого переходу І. Мазепи на бік Карла XII. Цієї точки зору, з певними застереженнями, останнім часом починає дотримуватись все більше дослідників [12, с. 60].

Взагалі, питання взаємин між С. Величком і В. Л. Кочубеєм у 1705–1708 рр. (перший, як відомо, перейшов працювати до Генеральної канцелярії, а другий – очолив генеральний суд) є доволі проблематичним. Однак те, що стосунки з родиною покійного генерального судді могли продовжитися після звільнення С. Величка з ув'язнення – цілком можливо. У заголовку до «Космографії» літописець згадує Кочубеїв, однак нічого не говорить про їх роль у написанні цієї праці, а тільки повідомляє той факт, що переписано її було з його власної волі отроками, які навчалися при ньому: *«По желанію и веленію Самойла Василевича Величка чрезъ отроковъ, при немъ бывшихъ и учившихся зъ рукописной*

преписанная, въ полку Полтавскомъ, в Диканце, маестности его милости пана Василя Василіевича Кочубея, полковника войска Его Императорскаго Пресветлаго Величества Запорожскаго, Полтавскаго, року 1728, месяца октоврія» [10, с. II].

У зв'язку з цим більш переконливою може виглядати версія про те, що Самійло Величко походив з місцевого козацького або старшинського роду. Натяк на це міститься у судових справах «Книг міських полтавських». 14 червня 1670 р. полтавський суд розглядав «Справу Василеву Мушурувцева з Тахтавулова», що стосувалася одного із найтяжчих видів злочинів – згвалтування. Нижче приводимо витяг зі справи:

«Пред насъ Юрка Туболца, суді полку Полтавского, Демка Яковенка, атамана городового, Демяна Гуджола, Михайла Гончара, Кости Кублицкого, Ивана Мізина, Левка, войта, и при многих зацних общин особахъ.

*Стоячи публічне, Васил жалосливе скаржился зелження и явний гвалтъ (sic! – авт.) оказовал дочки своей недорослой Евдокии, которую усилне квалтовне, пасучи товар, згвалтил на полю Тышкю, **Величков скотар** [виділено авт.]. – Дявол мя, пнове, на тое подвил, – то зрайца доброволне признал...*

... По том стязаню и випатаню питали-смо Василя: ежели бы собі того Тышка хотіль за приятеля взяти? Которий с приятел[я] ми повіділь: Пнове, рач мя, Б[о]же, варовати, жеби-м собі то[го] збродня міл за приятеля брати! Прошу, нехай будет ведле права с[вя]того скаранъ.

Ми тедъ с порадою товарискою, ведле права посполитого, запобегаючи, абы тая злост промеж хр[ис]тиянством не множилася, веде розделу 11, артикулу 12, о квалтоване девки и невісти, гвалтовник міетъ быти каранъ горлом» [1, с. 183-184].

Позивачем у справах про згвалтування молоді дівчини або нареченої як правило виступали її батьки або опікуни, особливо у тих випадках, коли жертва злочину не досягла повноліття. У матеріалах справи зазначалося, що цей злочин вчинив вівчар. Судові справи неодноразово фіксували випадки вчинення тяжких злочинів вівчарями на території Полтавського полку. Згідно норм європейського середньовічного права, працедавець (т.т. *Величко*) не ніс відповідальності за вчинений другою особою – у даному випадку найманим працівником – злочин, і його репутація залишалася незаплямованою, крім тих випадків, коли працедавець свідомо винаймав до виконання робіт осіб із сумнівним ми-

нулим. Із перебігу справи видно, що закони до такого роду злочинів хоча і були надзвичайно жорстокими, однак проявляли певну гнучкість, запропонувавши постраждалій стороні взяти злодія в «приятелі», т.т. за чоловіка доньки. Далі постраждала сторона сама мала вирішити, чи погодитись їй на висунуті судом пропозиції і помиловати винуватця, чи покарати. Із матеріалів судового розгляду слідує, що названа у справі родина Величків була відносно забезпеченою, позаяк мала можливість використовувати у своєму господарстві найманих працівників. Діти із більш заможних родин, подібно до тієї, що згадана у документі, могли отримати належну освіту. Звичайно, підтвердити або спростувати подібний збіг прізвищ складно, але можемо зробити припущення про зв'язок між родиною **Величків**, що мешкали чи то в Тахтауловому, чи то в Жуках, та козацьким літописцем *Самійлом Величком*.

На приналежність літописця до Полтавського полку натякає добре знання місцевості і місцевих топонімів, що згадуються в описах подій протистояння І. Виговського та М. Пушкаря під Полтавою 1658 р.; П. Дорошенка і І. Брюховецького 1668 р. поблизу Диканьки; в описі повстання П. Іваненка і його походу на Поорілля та Поворскля 1693 р., прикордонні конфлікти між полтавцями і мешканцями містечка Коломака, і т. ін. С. Величко був добре обізнаний із особливостями політичного життя в Полтавському полку, зміною полтавських полковників і боротьбою за владу різних старшинських угруповань, коли описував бурхливі події початку Руїни.

Самійло Величко отримав фундаментальну освіту, характерну для вихідців із козацького середовища, імовірно, у Києво-Могилянській Академії [15, с. 105–106]. Невипадково він багато разів згадує «Могилянку» на сторінках свого твору. Саме такі академічні знання слугували основною вимогою для роботи у військовій і генеральній канцеляріях [7, с. 10–11].

Козацьке походження, освіта, володіння іноземними мовами допомогли влаштуватися на службу в «домі» В. Л. Кочубея. Як згадував про себе сам С. Величко: *«1690 року, на само́м початку его, между свята Рождества Господня, началъ я, сихъ літописнихъ деяній графъ и сказатель (в килконадцять летъ будучи), служити войску Запорожскому, въ поважномъ дому зъ пановъ Малоросійскихъ благородного Его Милости пана Василія Леонтьевича Кочубія, писаря на тотъ часъ войскового енерального, за пререченого гетманства Мазепового»* [9, с. 90].

Літописець не конкретизував свій вік, обтічно згадавши лише, що на той час він *«в килконадцять лет будучи»* розпочав свій професійний шлях. Історик Д. І. Дорошенко (припустившись помилки вслід за В. С. Іконніковим) про його вік писав наступне: *«...Він вже немолодим бувши почав р. 1690 служити при генеральному писарі Василю Леонтієвичу Кочубею»* [5, с. 24]. Тоді як сам С. Величко це непрямим чином заперечив: описуючи події 1687 р., він згадав ім'я І. Величковського і назвав того «старим» [9, с. 9], хоча йому тоді насправді було близько 40 років [6]. Очевидно, на той момент Самійло був значно молодшим від І. Величковського, і в такий спосіб підкреслював істотну різницю у віці, що існувала між ними.

Із середовища козацьких канцеляристів вийшло чимало відомих людей: істориків, письменників, мемуаристів. Подібно до С. Величка писарями у війську свого часу були гетьмани Б. Хмельницький, І. Виговський, П. Суховій, П. Іваненко, П. Орлик. На приналежність літописця до козацького стану натякає і коло його інтересів: історичні події недалекого минулого, військова історія, дипломатія, історія козацтва. Недаремно автор поставив на першому місці в «Літописі» історію козаків. Однак в цілому треба зазначити, що ця непересічна постать української історії все ще залишається таємничою.

Уже понад півтора століття триває робота над вивченням «Літопису» Самійла Величка. За цей період дослідниками здійснені численні спроби провести детальний джерелознавчий, палеографічний, лінгвістичний, художній аналіз твору. Та до цього часу тривають суперечки навколо пам'ятки: це – літопис чи унікальний і єдиний у своєму роді козацький історичний твір, що є першим зразком української історіографії. Разом з «Літописом Самовидця», «Літописом Григорія Грабянки», «Історією Русів» «Літопис» Самійла Величка створює цілісний комплекс козацької історіографії.

Сучасник Самійла Величка, італійський філософ і один із засновників новітньої філософії історії Джамбаттіста Віко (1668–1744) писав, що на зміну «Віку Богів» і «Віку Героїв» прийшов «Вік Людей» [3, с. 25]. На цих же принципах написана і праця С. Величка. «Вік Людей» – з притаманними їм вадами і недоліками – живо змальований в «Літописі» вправним пером справжнього майстра. Не дивлячись на пристрасний виклад історії, літописець намагається уникати її міфологізації і закликає ко-

ристуватися знаннями, взятими з різних джерел, піддаючи сумніву навіть визнаних авторитетів. На відміну від сучасників, він не створює нові соціальні міфи, а пробує розібратися в причинах тих бід, які випали на долю Гетьманщини після смерті Богдана Хмельницького, для чого прагне ввести до свого твору критичний аналіз та ґрунтуватися на перевірених писемних джерелах, місцями не зовсім вдало. На сьогодні найбільше дискусій викликає джерельна база «Літопису» (особливо щодо автентичності діаріуша Самійла Зорки [13, с. 162]). Попри це, праця С. Величка за своїм значенням не має собі рівних.

«Літопис» Самійла Величка зберігся у двох списках: власне автограф, писаний самим С. Величком, і так званий список М. Судієнка. Різниця між ними невелика: список М. Судієнка дещо доповнює автограф. Рукопис «Літопису» Самійла Величка був відкритий російським істориком М. П. Погодіним у 1840 р. Вперше він був опублікований Київською Археографічною комісією для розбору давніх актів у вигляді 4-томної праці у 1848 – 1864 рр. під назвою «*Летопись событий в Югозападной России в XVII-мъ веке, составилъ Самоилъ Величко, бывший канцеляристъ канцеляріи Войска Запорожскаго 1720*». Оригінал рукопису зберігається у відділі рукописів Російської національної бібліотеки м. Санкт-Петербург (місцезнаходження: Российская национальная библиотека, г. Санкт-Петербург. Отдел рукописей. Пог. № 2020: Летопись Самуила Величко).

Зі сторінок твору Самійло Величко постає надзвичайно різносторонньою, ерудованою, начитаною людиною. Крім історії, він виявляв інтерес до інших наук, цікавився політикою, мистецтвом, поезією, збирав власну бібліотеку, від якої до нашого часу збереглося кілька книжок із його автографом. Подальші дослідження дадуть змогу більш широко вивчити цю виняткову постать української історії.

Джерела та література

1. Актовые книги Полтавского городского уряда XVII-го века. Выпуск I: Справы поточные 1664-1670 годов / [ред. и прим. В. Л. Модзалевского]. – Чернигов: Типогр. Губ. Земства, 1912. – 236 с.
2. Величко С. В. Літопис У 2-х т. Т. 2. / [пер з кн. укр. мови, вст. стаття, комент. В. О. Шевчука; відп. ред. О. В. Мишанич]. – К.: Дніпро, 1991. – Т. 1. – 371 с.
3. Вико Д. Основания новой науки / Д. Вико; пер. с итал. – М.; К.: REFL-book; ИСА, 1994. – 656 с.

4. Дзира Я. І. Самійло Величко та його літопис (До 300-річчя від дня народження літописця) / Я. І. Дзира // Історіографічні дослідження в Українській РСР: зб. наук. ст. / ІІ АН УРСР; відп. ред. І. О. Гуржій. – К.: Наукова думка, 1971. – Вип. 4. – С. 198 – 223.

5. Дорошенко Д. І. Огляд Української історіографії. Державна школа. Історія. Політологія. Право / Д. І. Дорошенко. – К.: Вид-во «Українознавство», 1996. – 256 с.

6. Колосова В. П. До питання про життя і творчість Івана Величковського / В. П. Колосова, В. І. Кречотень // Величковський І. Твори / Іван Величковський; [вступ. ст. С. І. Маслової, В. П. Колосової, В. І. Кречотня; підгот. тексту, комент. В. П. Колосової; відп. ред. Л. Є. Махновець]; АН УРСР, Ін-т літер. ім. Т. Г. Шевченка. – К.: Наукова думка, 1972. – С. 16 – 36.

7. Лазаревский А. М. Словарь Малорусской старины, составленный в 1808 г. В. Я. Ломиковским / А. М. Лазаревский // Киевская старина. – К., 1894. – № 7. – Июль. – Док., изв. и зам. – С. 1 – 16.

8. Летопись событий в югозападной России в XVII-м веке. Составил Самоил Величко, бывший канцелярист канцелярии Войска Запорожского, 1720 / Издана Временною комиссией для разбора древних актов. – К.: В Лито-типограф. заведении Юсифа Вальнера, 1848. – Т. I. – 548 с.

9. Летопись событий в югозападной России в XVII-м веке. Составил Самоил Величко, бывший канцелярист канцелярии Войска Запорожского, 1720 / Издана Временною комиссией для разбора древних актов. – К.: В Лито-типограф. заведении Юсифа Вальнера, 1855. – Т. III. – 592 с.

10. Летопись событий в югозападной России в XVII-м веке. Составил Самоил Величко, бывший канцелярист канцелярии Войска Запорожского, 1720 / Издана Временною комиссией для разбора древних актов. – К.: В типогр. Федорова, 1864. – Т. IV. – 479 с.

11. Марченко М. І. Українська історіографія (з давніх часів до середини XIX віку) / М. І. Марченко. – К., 1959. – 259 с.

12. Нікольченко Ю. М. Джерелознавчий аспект дослідження літопису Самійла Величка / Нікольченко Ю. М., Нікольченко Т. М. // Вісник Маріупольського державного університету. – Серія: філософія, культурологія, соціологія. – Маріуполь, 2012. – Вип. 4. – С. 59 – 66.

13. Петровський М. Псевдо-діяріуш Самійла Зорки / М. Петровський // Записки историко-филологического відділу ВУАН [за ред. акад. М. Грушевського, проф. О. Грушевського]. – К.: З друкарні ВУАН, 1928. – Кн. 17. – С. 161 – 204.

14. Иконников В. С. Опыт русской историографии / В. С. Иконников. – К.: Типогр. Императ. Ун-та Св. Владимира, 1908. – Т. 2. – Кн. 2. – С. 1057 – 1955, XLIX, 113 с.

15. Шевчук В. О. Самійло Величко // Києво-Могилянська академія в іменах, XVII-XVIII ст.: енциклоп. видання / [Упоряд. З. І. Хижняк; за ред. В. С. Брюховецького]. – К.: ВД «КМ Академія», 2001. – С. 105 – 106.

СЕЛА ЖУКИ І ТАХТАУЛОВЕ В ІСТОРІЇ УКРАЇНСЬКОГО ДЕРЖАВОТВОРЕННЯ

Про значення сіл Жуки і Тахтаулове в історії України та творенні української державності.

Ключові слова: Жуки, Тахтаулове, Полтава, золотоординський час, козацька доба, Самійло Величко, літопис.

Сучасний період історичного розвитку українського суспільства характеризується пошуком власної ідентичності як інструменту творення моделі національної державності. Тривалий період бездержавності і перебування у складі імперій став істотним гальмівним чинником формування важливих державотворчих передумов. Одним із важливих шляхів подолання руйнівної спадщини є ретельне вивчення та належне пошанування внеску у боротьбу за національну державність окремих видатних діячів, соціальних груп, важливих для формування історичної пам'яті подій і пов'язаних з ними населених пунктів.

Полтавський край є унікальним, з огляду на його історичне минуле, насиченим подіями, що мали значний вплив на подальший хід історії. Передусім, слід звернути увагу на багатовікову тяглість людської цивілізації на території нашого краю — від її зародження до сучасності. На цьому шляху Полтавщина збагатилася сотнями населених пунктів, які є впізнаваними за знаковими подіями, непересічними постатями державних, політичних, культурних діячів. До їх переліку, безперечно, належать села Тахтаулове і Жуки, об'єднані адміністративно й історично. Вони були захоплені у вир подій, що залишили помітний, а подекуди й вирішальний вплив на європейську історію.

Виникнення сіл історики й археологи датують по різному. Так, окремі дослідники і краєзнавці ідентифікують назву села Тахтаулове з іменем хана Тохтамиша (Тохту), з яким вступив у союз великий литовський князь Вітовт у відомій битві на Ворсклі 1399 р. З особою золотоординського правителя пов'язують також назву урочища Тахтаулова Рудка в Полтавському районі, де хан Тохта міг стояти табором [2, с. 172]. Разом із тим, за досить детальних розвідок, археологи і досі не виявили в околицях села жодної знахідки золотоординської доби.

Територіальна локалізація битви на Ворсклі також нібито дає підстави вважати, що території сіл Тахтаулове і Жуки могли бути

охоплені військовими діями. Політичні амбіції литовського князя Вітовта не дозволили йому оцінити можливості об'єднаного війська у протистоянні з ординцями Тимур-Кутлука і з тяжкими втратами він залишив поле бою. Як стверджують краєзнавці, покладаючись на джерела: «Лише один невеликий загін кіннотників уцілів після страшної січі» [3, с.118]. Внаслідок цих подій поступово відбулося посилення впливу литовської і польської знаті.

Офіційно утвердився висновок про виникнення села Тахтаулове у першій половині XVIII ст. Існували також припущення про татарське (тюркське) походження назви села [4, с. 849]. Однак назва сусіднього села Жуки і події, ідентифіковані територіально, хронологічно є глибшими. Доба козацтва актуалізувала питання створення козацької держави. На жаль, боротьба за її створення супроводжувалася братовбивчими конфліктами. Одним з драматичних епізодів стало військово-політичне протистояння гетьмана І. Виговського і полтавського полковника М. Пушкаря, що увійшло в історію як передень Руїни. Після того, як гетьман не отримав відповіді на листульгтиматум з вимогою до М. Пушкаря припинити розбрат, грабежі і розпустити військо, 4 травня 1658 р. він рушив з Чигирини на Полтаву. Один з найголовніших військових маневрів було здійснено між селами Жуки і Рибці. І. Виговський розтягнув свій обоз так, щоб його здалеку було видно, провокуючи противника до превентивного удару. Внаслідок цього бою загинув і сам Мартин Пушкар [3, с. 121].

Історичні події початку XVIII ст., що мали велике значення у формуванні досвіду державотворення та отримання його уроків, також не оминули села Тахтаулове і Жуки. Полтавщина опинилася у вирі подій Північної війни, в ході якої гетьман І. Мазепа повернув вектор вибору моделі державності від Московії до Західної Європи. Вирішальну роль у визначенні результатів цієї війни зіграла Полтавська битва. Полтава була на шляху просування шведської армії на Москву. Шведські війська були розквартировані на Полтавщині: штаб-квартира короля Карла XII знаходилась у Великих Будищах, а військо розселене по селах і містечках від Псла до Ворскли між Лютенькою, Опішнею, Решетилівкою, утворюючи своєрідний коридор. Містечка по Ворсклі від Опішні до Жуків знаходилися під контролем шведів [6, с. 111]. У Жуках стояв табором гетьман І. Мазепа. Це місце було локалізоване істориками у ході вивчення документів і карт.

Але вже в 1709 р., з 22 червня, в районі сіл Жуки – Осьмачки – Тахтаулове дислокувалися козаки гетьмана І. Скоропадського, які прибули для участі в бою на боці Петра І. 27 червня майже 2 тисячі козаків І. Скоропадського виявили бажання перейти на бік швед-

Краєвид с. Жуки. *За поштовою листівкою поч. 1910 рр.*

ського короля, але, за відсутності Карла XII, генерали не наважилися прийняти рішення. Це була остання спроба козаків І. Скоропадського об'єднатися з козаками І. Мазепи [6, с. 113].

Однак чи не найбільшу відомість і славу приніс згаданим селям літописець історії боротьби за українську державність Самійло Величко, автор монументального твору вітчизняної історично-мемуарної прози XVII – XVIII ст., першого систематичного викладу історії української козацької держави. «Літопису» Самійла Величка у 2020 р. виповнюється 300 років, а самому автору – орієнтовно 350 років [1, с. 36].

Життєпис Самійла Величка має чимало прогалин, зокрема, невідомими залишаються точна дата і місце його народження, соціальне походження. Але освіта, здобута в Києво-Могилянській академії, поставила його в ряд найосвіченіших людей Гетьманщини. У 1690 р. він почав службу при канцелярії генерального військового писаря В. Л. Кочубея, був обізнаним з таємним листуванням гетьманського уряду з російським царем й іноземними державами. Близько 1705 р. С. Величка перевели на службу до Генеральної військової канцелярії, де, за його свідченням, він був «не останнім у писарських справах» [5, с. 22]. Але в 1708 р. старший канцелярист був усунутий з посади й ув'язнений на тривалий період.

Після звільнення, що за припущеннями дослідників могло відбутися близько 1715 р. за сприяння В. В. Кочубея, С. Величко жив у маєтках останнього, головним чином, у селі Жуки, де вчителював, писав літопис, займався перекладами з іноземних мов. Як людина освічена, мав колекцію документів і власну бібліотеку [7, с. 6]. Помер літописець у 1728 р., під кінець життя майже втративши зір, але при цьому створив переклад ще однієї великої праці, яка залишилася в рукопису на 866 сторінках – «Космографії». То ж можна стверджувати, що життя і діяльність літописця Самійла Величка назавжди вписали село Жуки в історію українського державотворення.

Варто підкреслити, що в головному своєму творі С. Величко виклав і узагальнив ряд важливих ідей державотворчого характеру. Передусім, він подав в розрізі відомих йому документів і фактів широкий спектр подій за період 1647–1700 рр. Його позицію дослідник «Літопису» В. Шевчук визначає як «загальнокозацьку». Разом із тим літописець засуджував міжусобну боротьбу, що принесла жахливі руйнування батьківщині [7, с. 7].

Незважаючи на наукові дискусії навколо змісту «Літопису», проблеми його документальної вартості, ступеню компілятивності тощо, історичне значення діяльності Самійла Величка і його твору є непересічним, а назви сіл Тахтаулове і Жуки – назавжди увічнені в анналах національної і світової історії.

Література

1. Альманах пошани й визнання Полтавщини. 100 видатних особистостей Полтавщини минулих століть / Кер. проекту О. Омельченко. – Полтава : Вид-во «Артполіграфсервіс», 2003. – С. 36–37.
2. Білоусько О. А. Історія Полтавщини (V – перша половина XVI століття): підручник для 7 класу загальноосвітньої школи / О. А. Білоусько, О. Б. Супруненко, К. М. Мироненко. – Полтава : Оріяна, 2004. – 200 с.
3. Грибан Г. П. Гортаючи сторінки історії Полтавщини / Г. Грибан, В. Халимон. – Полтава : Дивосвіт, 2016. – 448 с.
4. Історія міст і сіл Української РСР. Полтавська область / АН УРСР; [Гол. ред. кол.: Тронько П. Т. (гол.), Бажан М. П., Білодід І. К. та ін.]. – К. : Гол. редакція УРЕ, 1967. – 1027 с.
5. Наш рідний край (Сторінки з історії козацтва на Полтавщині). Вип. 9 / [відп. за вип. Ж. І. Передерій]. – Полтава : [Б. в.], 1991. – 53 с.
6. Полтавщина: історичний нарис / [Ред. кол. : Б. В. Год. Г. П. Грибан, В. Н. Жук та ін.]. – Полтава : Дивосвіт, 2005. – 592 с.
7. Шевчук В. Самійло Величко та його літопис // Самійло Величко. Літопис / [пер. на кн. укр. мову В. О. Шевчука]. – К. : Вид-во худ. літ-ри «Дніпро», 1991. – Т. 1. – 369 с.

ВТРАЧЕНІ І ВЦІЛІ ОБ'ЄКТИ КУЛЬТУРНОЇ СПАДЩИНИ СЕЛА ЖУКІВ ТА ОКРУГИ

*Визначені й охарактеризовані за композиційними та об-
разно-стильовими особливостями втрачені архітектурні
пам'ятки села Жуків. Складений перелік сучасних матері-
альних об'єктів, що відтворюють історичну пам'ять подій
та постатей, пов'язаних зі становленням незалежної Ко-
зацької держави.*

Ключові слова: XVII – XXI ст., Жуки, Тахтаулове,
українська архітектура.

Європейський вектор розвитку Української незалежної держави закладений у добу Гетьманщини. Одним з потужних центрів державотворення була Полтавщина. Державницький світогляд гетьманів, які прагнули укріпити незалежність національної держави, базувався не лише на військово-політичній силі українського козацтва, а й рівнозначно реалізовувався відродженням культурної ідентифікації нації, котра стала правонаступницею давньоруського етносу. Матеріальна структура української автотонної культури втілювалась у взірцях барокової архітектури.

Ці часи характеризуються демократизацією духовного клімату, послабленням феодальної системи суспільного устрою, формуванням нової генерації української еліти, котра викристалізувалась з середовища козацької старшини. Козацькі полковники активно впливали на становлення нових естетичних засад. У своїх фундаціях вони керувались власними смаками, збагаченими впливом європейських мистецьких течій.

На початку 1640-х рр. під Полтавою вже існувало козацьке поселення Жуки, засновником якого вважають козака Івана Жука. Близько 1690 р. Жученки породичалися зі старшинськими родами Кочубеїв та Іскр, а вже у XVIII ст. село перейшло у власність спільних нащадків Кочубеїв.

Зміна культурної парадигми не могла не віддзеркалитись в образних вирішеннях архітектурних об'єктів у маєтках козацької старшини. Проте, у Жуках від взірців українського зодчества матеріальних знаків не залишилось.

Першою видатною будівлею села був дерев'яний храм в ім'я Георгія Переможця, зведений майже одночасно з виникненням

поселення, у південній його частині. Письмові згадки датуються 1658 та 1694 рр., коли храму подаровані срібний хрест і дзвін, відлитий на замовлення полковника Федора Жученка. У 1782 р. церква згоріла, а 1785 р. спорудили новий, також дерев'яний, храм, який за формами походив на храм Спаса Нерукотворного образу у Полтаві (рис. 1). Церква являла собою тип тридільного однобанного храму з бабинцем та вівтарною частиною, прибудованими до центрального квадрату. Головний четверик переходив у нерівнобічний восьмимерик та увінчувався великим, відкритим у середину, куполом. За рахунок зрізаних кутів підкупольних конструкцій зрубів досягалося візуальне витягування повітряного стовпа до гори. Габарити таких храмів зумовлювалися кількістю парафіян, які знаходилися одночасно у центральному зрубі.

Задля збереженості дерев'яної споруди у 1822 р. її встановили на мурований цоколь та прибудували дзвіницю. У 1859 р. Георгіївську церкву перенесли до села Байрак Полтавського повіту.

У першій чверті XVII ст. у Жуках була споруджена цвинтарна дерев'яна церква Покрови Пресвятої Богородиці із окремою дзвіницею. Ранні зразки дерев'яного парафіяльного церковного зодчества Середнього Придніпров'я не вирізнялись різноманітністю, тому і Покровська церква могла бути тридільною однобанною. У 1763 р. вона була розібрана за ветхістю. Замість неї, з дозволу київського митрополита Арсенія Могилянського, у червні 1764 р. був закладений новий мурований храм, завершений будівництвом у 1770 р.

За єдиним збереженим рисунком цього храму можна зробити висновок, що то була невелика будівля ковчезного типу з прибудованими півциркульними абсидами, розташованими у просторі з чотирьох боків підкупольного квадрату. Головна нава прямокутна у плані, двосвітлова, увінчана восьмигранним барабаном з куполом. За об'ємно-просторовими та образними характеристиками храм є сплавом українських вежеподібних квадрифолієвих тетраконхів та західноєвропейських назових стовпних костьолів. За стилістикою будівлю доцільно віднести до архітектури розпаду бароко. Відголоски тектонічності тетраконхових церков часів розквіту стилю погашені зменшенням гармонійності у співвідношеннях форм, стриманий криволінійний декор свідчить про певну уніфікацію оздоблення, барокова гранчаста форма купола суперечить його півциркульному абрису. Непевність сприйняття підкреслюється ярусним вивершенням бані, прита-

Рис. 1. Храм Спасу Нерукотворного образу у Полтаві.
Поч. XIX ст.

манним дерев'яному зодчеству та перейнятим мурованою бароковою архітектурою, криволінійні фронтони абсид і розірваний сандрик головного порталу вочевидь вказують на приналежність церкви до барокової стилістики, натомість суворість не декорованих площин стін, лаконічні трикутні сандрики вікон, спрощена ордерність засвідчують потужний вплив аскетичної архітектури косялів-фортець (рис. 2).

Храмовий комплекс розбудовувався протягом усього періоду свого існування. Так, у 1786 р. поряд із церквою збудували дерев'яну, на мурованому цоколі дзвіницю, 1868 р. її замінили на кам'яну. До будівництва об'єктів комплексу долучився художник В. О. Волков, за проектом якого спорудили каплицю у пам'ять імператора Олександра II. У 1914 р. територія храму Покрови Пресвятої Богородиці була огорожена дерев'яною огорожею на кам'яному цоколі.

Припинила своє існування Покровська церква за радянських часів. Спочатку вона була закрита та у середині XX ст. розібрана дощенту.

Рис. 2. Церква Покрови Пресвятої Богородиці.
Мал. козака Чапіги [4]. 1850-і рр.

До числа втрачених об'єктів культурної спадщини Жуків належить кам'яниця маєтку Кочубеїв. Письмові згадки про її архітектурне вирішення або іконографічні матеріали не віднайдені. Можна припустити, що це була кам'яна житлова будівля за типом хати на дві половини. Зовнішній декор, імовірно, не вирізнявся багатством криволінійних форм, а, навпаки, був лаконічним, стриманим.

Станом на 2017 р. у селі Жуках усі об'єкти історико-архітектурної спадщини втрачені. Натомість, наявні нові будівлі і споруди, які відтворюють історичну пам'ять та у майбутньому можуть стати пам'ятками.

Троїцька церква у селі Тахтаулове (2007 р.) – дерев'яна однобанна тридільна, з окремо стоячою дерев'яною дзвіницею та допоміжними спорудами. Територія комплексу впорядкована, озеленена, огорожена сітчастою огорожею.

Каплиця Покрова Пресвятої Богородиці (2008 р.) – мурована, однобанна, зведена поряд з місцем збережених фундаментів історичної Покровської церкви у стильових формах, наближених до

Рис. 3. Пам'ятник шведам від співвітчизників. 1909 р.

первісних 1770 р. Каплиця є центральним елементом храмового комплексу, у структурі якого містяться імпрровізована дзвіниця, скульптура Пресвятої Богородиці, пам'ятний знак Самійлу Величку.

Пам'ятний знак козацькому літописцю Самійлу Величку (1995 р., архітектори В. Вольвач, Б. Золотницький) – гранітна брила з пам'ятним написом «Довічна пам'ять і шана славному землякові-патріоту, найвидатнішому літописцеві героїчної доби козацтва Самійлу Величку (1670 – 1728)». Встановлений на подвір'ї каплиці Покрови Пресвятої Богородиці.

Єдиним історичним об'єктом культурної спадщини, який знаходиться у безпосередній близькості від с. Тахтаулове, є пам'ятник шведам від співвітчизників (1909 р., архітектор Т. Лунберг), розташований праворуч від з'їзду з головної автомагістралі на трасу, що пролягає через Тахтаулове та Жуки. Пам'ятник являє собою вертикальну гранітну стелу з рваного каменю висотою 6 м, встановлену на земляному пагорбі – стереобаті та оточену огорожувальними гранітними тумбами з ланцюгами. На стелі викарбувані меморіальні написи: на чоловому фасаді «At minnet

af svenskar fallen har 1709 reste ladsman denna sten 1909» і на тильному фасаді «В память шведам, павшим здесь в 1709 году. Воздвигнут соотечественниками в 1909 году» (рис. 3).

Таким чином, враховуючи історичну значущість козацьких поселень Жуків і Тахтаулового, доцільно розпочати роботи з відтворення видатних об'єктів історико-архітектурної спадщини та меморіалізації визначних епізодів, подій, місць та постатей, пов'язаних зі становленням незалежної козацької держави.

Джерела та література

1. Арандаренко Н. Записки о Полтавской губернии, составленные в 1846 году / Н. Арандаренко. – Полтава: типогр. Губ. правления, 1852. – Часть III. – С. 86–91.
2. Грановский А. Полтавская епархия в ее прошлом и настоящем: историко-статистический опыт / А. Грановский. – Полтава: типо-литогр. М. Л. Старожицкого, 1901. – Вып. 1. – С. 192–195.
3. Бучневич В. Е. Село Жуки, Полтавского уезда / В. Е. Бучневич // Тр. Полтавской Ученой Архивной Комиссии. – Полтава, 1916. – Вып. четырнадцатый. – С. 31–43.
4. Жуки с., Полтавський р-н. Православної Церкви (з 2000-х – УПЦ КП) громада. Покровська церква / [Мокляк В. О., Павленко В. А., електронний ресурс] // Полтавіка. Полтавська енциклопедія. – Режим доступу: <http://history-poltava.org.ua/?p=3476>
5. Трегубов В. О. Концепція формування національного заповідника «Поле Полтавської битви» (2002–2007 рр.) / Держ. ІКЗ «Поле Полтавської битви». – Полтава, 2007. – С. 90–92. – Рукопис.

МІСЦЕ ЦЕРКВИ ПОКРОВИ ПРЕСВЯТОЇ БОГОРОДИЦІ У с. ЖУКИ ПОЛТАВСЬКОГО РАЙОНУ

Про історію будівництва, використання та руйнування Покровської церкви в Жуках, окремі історичні реліквії і поховання, спробу вивчення решток споруди на початку ХХІ ст.

Ключові слова: козацький час, Покровська церква, Жуки, Величко С. В., Кочубей В. В., рештки споруди.

Місце розташування колишньої Покровської церкви знаходиться у північно-західній частині села, на невеликому пагорбі розміром 160 x 90-100 м на другій терасі правого берега Жуківського струмка. Підвищення здійснюється на відносну висоту близько 8 м над рівнем заплави і домінує над роздоріжжям досі наявних шляхів ХІХ – поч. ХХ ст. – до сс. Івонченці, Бричківка та Бершацьке (абсолютна висота 147,9 м) [12]. Це – один із давніх історичних кутків західної околиці села Жуки, межа його розбудови у козацькі часи [14].

Час будівництва першої дерев'яної церкви в ім'я Покрови Пресвятої Богородиці в с. Жуки нинішнього Полтавського району не встановлений.

Перша точно датована згадка про існування храму відноситься до 20 квітня 1636 р., коли жителем села Іваном Плющенко, як ктитором церкви, разом із братом та його дружиною було подаровано на престольне Євангеліє з пам'ятним написом: «Року 1636, місяця апреля 20 дня, я раб Божий Іоанн Плющенко ктитор и брат с женою своею, отменяет сію книгу Євангеліє до храму святятя Покровы Жуковской» [3, с. 4–5].

Покровська церква того часу була дерев'яною одновітарною спорудою. Саме до цієї будівлі в жовтні 1704 р. відомим полтавським полковником Федором Івановичем Жученком було подаровано дзвін, виготовлений з мідного сплаву, з написами – у верхній частині: «Месяца оттоврия дня 8 року 1704» та нижче: «Отменил сей звон раб божий Федор Иванов за отпущение Греков своїх до села Жуков до храму Покровы Пресвятяты Богородицы». Рельєфний відлитої орнамент включає стилізовані пагони та розетки. Дзвін також з одного боку прикрашало рельєфне зобра-

ження Богоматері, а з іншого, під написом, — герб Ф. І. Жученка у вигляді щита, на якому в центрі зображено пробите навхрест стрілами серце, увінчане стилізованим зображенням корони, по боках — крилаті грифони, що стоять на задніх лапах, а внизу вміщене зображення ангела (?). У верхній та нижній частинах герба розміщені трикутником ініціали полковника Ф. І. Жученка — «И», «Ф», «Е» [9, с. 43–45; 10, с. 11].

Ще одна своєрідна речово-документальна згадка про існування церкви відноситься до 1709 р. Цю дату засвідчувала ікона пророка Даниїла, яку під час Північної війни шведські солдати перетворили на шахову дошку [2, с. 400–402; 3, с. 9–11]. Однак не факт, що ікона належала до начиння самого храму. Вірогідно, вона потрапила до нього вже після Полтавської битви, яка почала використовуватися як ідеологічне обґрунтування правомірності існування Російської імперії. Це припущення підтверджується й свідченням відомого полтавського історика В. Є. Бучневича, який зазначав, що в 1708 – 1709 рр. під час перебування у селі Жуки шведського війська в храмі проводилися богослужіння [1, с. 198]. Відомо також, що текст на іконі було написано лише в 1780 р. протопопом Іваном Жученком [3, с. 11].

У 1736 р. до церкви священником Іоанном Івановичем Жученком було подаровано «Службник» київського друку 1735 р., на якому зберігався вкладний запис: «Сія книга службник куплена в престольном градѣ Києвѣ въ село Жуки, въ церковь Покрова Пресвятыя Божыя Матери, чрезъ викарыя той же церкви честного отца Мафтея Прокопіева сына, за общіе деньги с парафіян и другихъ богомольцевъ спрошенные, тшачіемъ настоящего три той же предречинной Покровской церкви пресвитера Іоана Ів. Сына Жученка, року 1736» [3, с. 6; 4, с. 194–195].

Відомо також, що 21 серпня 1743 р. у храмі, в родинній усыпальниці було поховано полтавського полковника Василя Васильовича Кочубея, а наступного року, згідно із його заповітом, до Покровської церкви було передане Розп'яття, привезене хрестоносцями з хрестового походу і подароване кимось із гетьманів (вірогідно, І. Скоропадським) полковнику в пам'ять про його батька — В. Л. Кочубея. Первісно розп'яття було встановлене над місцем поховання В. В. Кочубея [3, с. 6–7].

Проіснував Покровський храм у с. Жуки до 1763 р., коли під час сильної бурі майже півторастолітня споруда не витримала стихії й була зруйнована [4, с. 195]. Новий храм розпочали буду-

вати 13 липня 1764 р. і лише в 1770 р., з дозволу Київського митрополита Арсенія, власником села Семеном Васильовичем Кочубеєм було освячено новий, мурований храм [6, с. 28].

10 жовтня 1776 р. церква передана з відомства Київської до відомства Слов'янської і Херсонської єпархії. На цей час вона мала одного священика та двох церковнослужителів [5, с. 162]. У 1786 р. поряд із церквою збудували дерев'яну, на мурованому цоколі дзвіницю [4, с. 195].

У 1822 р. церква була відремонтована [3, с. 5], а в 1868 р. відремонтована та реконструйована дзвіниця [4, с. 195]. У 1876 р. на кошти княгині Єлизавети Кочубей при храмі влаштували другий вівтар в ім'я св. Марії Магдалини [3, с. 6]. В 1881 р. у церковній огорожі було збудовано каплицю в пам'ять імператора Олександра II [3, с. 12; 4, с. 195].

На 1890 р. громада володіла церковним капіталом у сумі 1300 руб., 1 $\frac{1}{2}$ дес. садибної, 36 дес. ружної та $\frac{1}{3}$ дес. лісної землі, мала три будинки для причту, при ній діяло земське училище [7, с. 94–95]. У 1895 р. – церковним капіталом у сумі 1300 руб., 1 $\frac{1}{2}$ дес. садибної та 36 дес. ружної землі, $\frac{1}{2}$ дес. лісу, мала три церковних будинки для причту, діяло земське училище [8, с. 79]; 1901 р. – церковним капіталом у сумі 1300 руб., 39 дес. ружної землі, мала два церковних будинки, діяли церковно-приходська і земська школи [4, с. 195]. На 1902 р. – 1 $\frac{1}{2}$ ружної садибної та 39 дес. ружної орної землі, 764 кв. дес. лісу, мала будинок для квартири священика, церковну сторожку, будинок для церковно-приходської школи, прибутковий будинок, діяли церковна бібліотека, земське училище та церковно-приходська школа [6, с. 29].

У 1776 р. до церковного приходу належали 62 двори та 6 бездвірних хат. 1895 р. службу Божу відвідувало 1994 душ обох статей [8, с. 79]. 1901 р. – 282 двори [4, с. 195]. На 1902 р. до приходу належало село Жуки та хутори Полузир і Вивіз, в яких налічується 1919 душ обох статей [6, с. 29].

Під час Другої Світової війни храм було пошкоджено артилерійським снарядом. Певний час споруда використовувалася для господарських потреб місцевого колгоспу й остаточно була розібрана в 1960-х рр. [13, с. 7]. Причиною повного знищення була вимога командування сусіднього воєнного аеродрому, яке вважало, що навіть невисокі залишки культової споруди заважають польотам стратегічних бомбардувальників.

У новітній час релігійна громада відновила діяльність як громада Української Православної Церкви Київського Патріархату. Зареєстрована органами державної влади 24.09.2007 р. за № 378 [11]. Для релігійних відправ спершу використовувалося пристосоване приміщення, нині богослужіння проводяться у новозбудованій в 2009 – 2010 рр. каплиці того ж імені, виконаній у стилістично наближених до пізньобарокових формах.

Із священників відомі: Іван Жученко (1736), вікарій Матвій Прокопів (1736), Федір Гаєвський (пом. 1809 р.), Федір Романовський (1826), Василь Вікторович Курдиновський (1890), Іоанн Михайлович Липинський (1895, 1902); псаломників: Віктор Федорович Дяченко (1890, 1895), Іван Григорович Каневський (1902); пономарів: Ілля Кущинський (1895); церковних старост: селянин Кузьма Пилипович Московець (1902) [4, с. 195; 5, с. 29; 7, с. 94–95; 8, с. 79].

Відомо також, що в храмі первісно зберігалися реліквії, пов'язані з іменем генерального судді Війська Запорозького В. Л. Кочубея – шовкова риза, опліччя якої було пошите з боярського кафтану В. Л. Кочубея, сорочка, в якій його стратили, портрет останнього та родинні портрети, у т. ч. парний портрет В. В. Кочубея з дружиною. Усі вони в першій половині – середині ХІХ ст. були передані на зберігання С. М. Кочубею до його диканського палацу [3, с. 7–8].

У 1914 р. під час ремонту старої підлоги храму було виявлено чотири склепи, в яких були захоронені полтавський полковник Василь Васильович Кочубей, його друга дружина Марфа Іванівна Янович та двоє дітей, імена яких встановити не вдалося. Поряд із могилою полковника, зліва, було виявлено п'ятий склеп, що його вирішили залишити не відкриваючи. Усі могили, що відкривалися, після огляду були накриті дубовими покришками і зацементовані [3, с. 5–6].

Навколо церкви існував історично сформований цвинтар площею 0,2 – 0,3 га. Поряд із ним містилися кілька десятків поховань, в т. ч. з кам'яними надгробками. Відомо про їх використання у другій чверті ХХ ст., як фундаменту, під досі існуючу стару колгоспну комору. За переказами місцевих жителів, з-поміж надмогильних плит на північний схід від решток церкви, на краю церковного подвір'я лежав великий камінь із затертим написом над похованням «відомого писаки» [13, с. 8–9].

Більша частина дослідників вважає, що в лютому чи серпні 1670 р. у сс. Жуках чи Тахтауловому народився найвідоміший літописець козацької епохи Самійло (Самуїл) Васильович Величко (1670 – після 1728).

Цілком імовірно, що, як наближену до Кочубеїв особу, С. В. Величка могли поховати на цвинтарі поряд із Покровською церквою – родинною усипальницею відомого козацького роду, з яким літописця пов'язували тривала співпраця і дружні стосунки [15].

Улітку 2008 р. була здійснена спроба несанкціонованих розкопок залишків церкви, за ініціативою Полтавської райдержадміністрації і Тахтаулівської сільської ради, що мала на меті пошуки імовірного поховання С. В. Величка та розчистку решток фундаментів Покровської церкви. Групі так званих «пошуковців» О. О. Ломакіна, який очолював ці роботи, вдалося розчистити центральну частину завалів будівельного сміття над склепом родини Кочубеїв. Зупинені діями Центру охорони та досліджень пам'яток археології Управління культури Полтавської обласної державної адміністрації, такі пошуки надалі обмежилися прокладанням під контролем Центру разом із представниками районної влади, кількох пошукових траншей у широтній і меридіональній орієнтації, визначенням із місцем розташування основи фундаментів церковної будівлі XVIII ст., проляганням огорожі початку XX ст. та знахідкою кількох стовпів від колишньої першої дерев'яної дзвіниці. Після встановлення стану збереження решток церкви, окремих заходів з фіксації об'єктів ці роботи були припинені, а виявлені будівельні й історичні залишки – законсервовані.

Унаслідок зазначеної спроби досліджень та нетривалих наглядових робіт встановлено, що залишки фундаментів Покровської церкви були розібрані у 1960-х рр. до підмурку, тобто, до щелепних вимосток в основі. На них, на глибині 0,9 – 1,2 м, подекуди збереглися 1 – 2 ряди висолоної цегли третьої чверті XVIII ст., викладеної на вапняному розчині. У траншеях зафіксовані розміри основи будівлі – близько 7,3 x 9,6 м, сліди прибудови із заходу вівтаря у XIX ст. В центрі на глибині 2,05 м збереглася частина просілого склепіння гробниці розміром 2,8 x близько 4,0 (?) м, під яким пошуковцями виявлені кілька дитячих кісток, а також один зі зводів черепів дорослої людини. Усі ці кісткові залишки були акуратно вміщені до просілого склепу і перекриті дошками. Під

час консервації ця ділянка була засипана піском, чорноземом, а потім – виїнятими з околу будівельними рештками.

Із залученням георадару львівських й американських дослідників, які на той час працювали на Полі Полтавської битви, була зафіксована надсхилова лінія основи церковної огорожі другої половини XIX і початку XX ст. Цей факт був перевірений пошуковою траншеєю. Встановлено, що сліди огорожі збереглися у вигляді ряду-двох цеглин на вимостці завширшки близько 0,6 м на глибині 0,3 – 0,4 м від рівня сучасної денної поверхні. Спроби пошуку поховань цвинтаря георадаром через засміченість території будівельними рештками не отримали фіксації через побоювання щодо ймовірності проведення за звітною документацією грабіжницьких пошуків.

Унаслідок цих пошуків встановлено точне місце розташування Покровської церкви й історичного поховання останків родини Кочубеїв.

Таким чином, місце колишнього розташування церкви Покрови Пресвятої Богородиці в Жуках зберігає ділянку культурних нашарувань XVII – XX ст. навколо основи споруди храму, залишки церковного цвинтаря, обмежені рештками кількох огорож. Воно може розглядатися як потенційна пам'ятка історії з місцями влаштування давніх поховань, із залишками архітектурної споруди доби козацтва, доповнена на сьогодні сучасними об'єктами, котрі до певної міри сприяють її існуванню як суто історико-меморіального комплексу.

Джерела та література

1. Бучневич В. Е. Записки о Полтаве и ея памятникахъ / Составил В. Е. Бучневич. – Полтава: Типогр. И. А. Дохмана, 1882. – 228, 1 с.
2. Бучневич В. Е. Записки о Полтаве и ее памятникахъ / Составил В. Е. Бучневич. – Репринт. изд. – Харьков: Изд-во «Сага», 2008. – 6, 449 с., 24 с. ил. – (Сер.: «Полтавское историческое наследие»).
3. Бучневич В. О. Село Жуки, Полтавського повіту / В. О. Бучневич. – Вид. 2-е, репринт. – Полтава: ВЦ «Археологія», 1996. – 16 с.
4. Грановский А. Полтавская епархия в ее прошлом (до открытия епархии в 1803 г.) и настоящем (Историко-статистический опыт). Вып. I. / А. Грановский. – Полтава: Типо-литогр. М. Л. Старожицкого, 1901. – X, 418 с.
5. Джерела з історії Південної України. Т. 4: Православна церква на Півдні України (1775 – 1781) / [упоряд. І. Лиман]. – Запоріжжя: РА «Тандем-У», 2004. – 556 с.
6. Клировая книжка Полтавской епархии на 1902 год. – Полтава: Типо-литогр. Л. Т. Фришберга, 1902. – СХVІІІ-XXXIV, 656 с.

7. Коломенский Г. Сборник необходимых сведений о каждом приходе и адрес-календарь духовенства Полтавской епархии. Ч. 1: Полтавский учебный округ / Г. Коломенский. – Полтава: Типо-литогр. И. А. Дохмана, 1890. – VIII, 310 с.

8. Коломенский Г. Сборник необходимых сведений о всех приходах Полтавской губернии и Адрес-календарь духовенства той-же епархии / Г. Коломенский. – Полтава: Типогр. Губ. Правл., 1895. – VI, 512, VII с.

9. Мокляк В. О. Дзвін 1704 р. з церкви с. Жуки / В. О. Мокляк // Північна війна та її наслідки для України: зб. ІКЗ «Поле Полтавської битви». – Полтава, 1992. – [Вип. 1]. – С. 43–45.

10. Мокляк В. О. Пам'ятки козацької слави у зібранні Полтавського краєзнавчого музею: каталог виставки 22 та 26 вересня 1991 р. / Мокляк В. О., Супруненко О. Б. – Полтава, 1991. – 12 с., іл.

11. Релігійні громади Полтавської області станом на 01.01.2008 р. // Інформація відділу у справах національностей та релігій Полтавської облдержадміністрації // Особистий архів В. О. Мокляка.

12. Ряд XXIII. Лист 12. Военно-топографическая карта Полтавской губернии. Масштаб 3 вер. в дюйме. Губ. Полтавской. Исправленно по рекогносцировке 1869 г. Железные дороги нанесены по съемке 1887. Исправлено в октябре 1922 г. – М.: Карт. отдел Корп. воен. топографов, Советская, 9 (быв. Б. Полянка), печатано в февралі 1923 г.

13. Белько О. До питання про увічнення пам'яті Самійла Величка / Ольга Белько, Олександр Супруненко // Козацькі старожитності Полтавщини: зб. наук. ст. / УК ПОДА; ЦОДПА. – Полтава, 1994. – Вип. 2. – С. 7–13.

14. Другий рік роботи Центру охорони та досліджень пам'яток археології: звіт про діяльність. 1995 рік / Укл. Супруненко О. Б.; ЦОДПА. – Полтава: Археологія, 1996. – 40 с.

15. Шевчук В. Самійло Величко та його Літопис / Валерій Шевчук // Самійло Величко. Літопис. – К.: Дніпро, 1991. – Т. 1. – С. 5 – 12.

ПАМ'ЯТНИЙ ЗНАК ЛІТОПИСЦЕВІ САМІЙЛУ ВЕЛИЧКУ

*Про історію створення і спорудження пам'ятного знаку
С. В. Селичку у селі Жуках під Полтавою.*

Ключові слова: Величко Самійло, Жуки, Покровська церква, пам'ятний знак, 1995 рік.

Осередком формування меморіального комплексу увічнення пам'яті найвизначнішого літописця козацької доби, полтавця Самійла Величка став невеликий пам'ятний знак, що з'явився у перші роки Української незалежності. Розміщений він був поблизу місця розташування колишньої Покровської церкви, у північно-західній частині села Жуки Тахтаулівської сільської ради Полтавського району по вул. Кооперативній, 29, на невеликому пагорбі правого берега Жуківського струмка, що височить над роздоріжжям шляхів до сс. Івонченці, Бричківка і Бершацьке, край західної околиці населеного пункту. Цей пагорб з останньої третини XVII ст. вінчала дерев'яна козацька церква на честь Покрови Пресвятої Богородиці, що проіснувала до 1763 р. На її місці у 1764–1770 рр. звели нову муровану одноіменну культову споруду, остаточно знищену на початку 1960-х рр. [1, с. 7–8; 2]

Уважається, що із однієї з козацьких родин сс. Жуки або Тахтаулове саме й походив найвідоміший український літописець Самійло (Самуїл) Васильович Величко (1670 – після 1728). З 1715 р. він проживав у селі та Диканьці, навчаючи дітей полтавського полковника В. В. Кочубея, викладав у школі при Покровській церкві. У Жуках він працював над широко знаним наразі «Літописом», користуючись власною бібліотекою і колекцією документів. Місцем смерті С. В. Величка переважна більшість істориків також вважає село Жуки. Ймовірно, що наближену до Кочубеїв особу могли поховати на цвинтарі Покровської церкви [4], або ж біля більш давньої Георгієвської церкви з іншого боку струмка у тому ж селі.

1994 р., напередодні 325-річчя від дня народження найвизначнішого літописця козацької епохи, колектив Центру охорони та досліджень пам'яток археології Управління культури Полтавської обласної державної адміністрації виступив з ініціативою

Рис. Пам'ятний знак літописцеві Самійлу Величку. 2005 р.

увічнення місця вірогідного поховання С. В. Величка на погорбі поряд із рештками фундаментів Покровської церкви. Це була перша пам'яткоохоронна й дослідницька акція нещодавно створеного обласного наукового закладу [3, с. 21]. Упродовж 1995 р. архітектором Центру Б. І. Золотницьким, за участі районного архітектора В. І. Вольвача, був підготовлений ескізний проект пам'ятного знаку, встановлення якого не передбачало бюджетних витрат. За відсутності коштів і заборони на спорудження будь-яких пам'ятних знаків, останній вирішили звести за участі колективу Центру, допомоги ряду підприємств і закладів області, можливого сприяння громадськості [1, с. 9–12].

Так, дирекція Мало-Кохнівського гранітного кар'єру з м. Кременчука (директор В. Д. Плахута) безкоштовно надала п'ятикутну призматичну брилу сірого граніту вагою близько 4 тони (2,1 x 1,6 x 1,8 м), вибрану безпосередньо в кар'єрі автором і О. Б. Супрунечком. Полтавське обласне управління ремонту, будівництва та експлуатації автомобільних доріг «Облавтодор» (начальник В. Т. Котенко) доставило камінь до с. Жуки, а місцеве комунальне підприємство відшліфувало площину на одній із граней брили [3, с. 21].

Текст пам'ятного напису підготував відомий полтавський літературознавець, краєзнавець і поет П. П. Ротач (1925 – 2007). У першому варіанті він виглядав так: *«Вічна пам'ять і довічна шана славному землякові-патріоту, автору наймонументальнішого твору героїчної доби козацтва, літописцеві Самійлу Величку (1670 – 1728), якого породила і прийняла ця свята земля»* [1, с. 12]. Та розміри каменю не дозволяли у повній мірі розмістити на невеликій площині ці рядки, отже, напис відредагували (П. К. Бондаревський, О. Б. Супрунечко), дещо скоротивши: *«Довічна пам'ять і шана славному землякові-патріоту, найвідомішому літописцеві героїчної доби козацтва Самійлу Величку (1670 – 1728)»*.

Невдовзі цей напис викарбував у 7 рядків реставратор Полтавського краєзнавчого музею й один із сучасних очільників полтавського козацтва В. С. Полапа. За допомогою кількох будівельних і шляхобудівельних підприємств на пагорбі були споруджені бетонні конструкції фундаменту, східці (Полтавський завод залізобетонних виробів № 7 та Полтавський завод залізобетонних конструкцій, директори І. М. Бабич і В. І. Серажим) і насипаний невеликий курган, на якому й розмістили брилу (Полтавська районна шляхобудівельна дільниця, начальник Б. О. Кривошея),

оточену насадженнями декоративних культур (Полтавський радгосп «Декоративні культури», директор В. А. Макаренко) [З, с. 24]. Щодо опорядкування території, кілька суботників на місці встановлення пам'ятного знаку провели учні та вчителі Тахтаулівської загальноосвітньої школи (сучасний НВК, директор Ю. А. Клинцов), які тривалий час доглядають за встановленим монументом, а також колектив відділу культури Полтавської райдержадміністрації та чолі з Л. А. Тягнирядном.

Урочисте відкриття пам'ятного знаку за участі керівництва області і району, відомого українського письменника та перекладача, лауреата Державної премії України ім. Т. Г. Шевченка, одного з найвідоміших дослідників творчої спадщини С. В. Величка В. О. Шевчука, численних представників громадськості відбулося 29 листопада 1995 р.

Відтоді напис на камені нагадує жителям села і відвідувачам цього куточка нашої землі про визначного земляка. Пам'ятний знак є місцем проведення урочистих заходів Полтавського козацтва, вшанування пам'яті визначного сина Полтавщини в районі й області.

2009 р. брилу знаку перемістили на кілька метрів на північ, розмістивши у складі оновленого комплексу колишньої території навколо Покровської церкви, встановивши без курганоподібної підсипки.

Пам'ятний знак має і надалі залишатися біля решток руїн Покровської церкви, позначаючи першовитоки опорядкування території, як, на наш погляд, майбутнього місця будівництва Музею «Літопису» Самійла Величка.

Література

1. Белько О. До питання про увічнення пам'яті Самійла Величка / Ольга Белько, Олександр Супруненко // Козацькі старожитності Полтавщини: зб. наук. ст. / УК ПОДА; ЦОДПА. — Полтава, 1994. — Вип. 2. — С. 7–13.
2. Бучневич В. О. Село Жуки, Полтавського повіту / В. О. Бучневич. — Вид. 2-е, репринт. / ЦОДПА; [підг. до друку Супруненко О. Б.]. — Полтава: Археологія, 1996. — 16 с.
3. Другий рік роботи Центру охорони та досліджень пам'яток археології: звіт про діяльність. 1995 рік / Укл. Супруненко О. Б.; ЦОДПА. — Полтава: Археологія, 1996. — 40 с.
4. Шевчук В. Самійло Величко та його Літопис / Валерій Шевчук // Самійло Величко. Літопис. — К.: Дніпро, 1991. — Т. 1. — С. 5–12.

ПОЧАТОК РУЇНИ: БИТВА ПІД ПОЛТАВОЮ 1658 РОКУ

Про битву 1658 р. під Полтавою між військами полтавського полковника М. Пушкаря та гетьмана І. Виговського, що започаткувала добу Руїни в Україні, й основне джерело вивчення цих подій – «Літопис» Самійла Величка.

Ключові слова: Полтава, І. Виговський, М. Пушкар, битва, козацько-татарське військо, літопис, С. Величко.

1 червня 1658 р. на широкому просторі вододільного плато на північний захід від тодішнього невеликого полкового міста Полтави розгорнулась масштабна битва між об'єднаними загонами полтавського полковника М. Пушкаря і запорозького кошового Я. Барабаша з одного боку, та козацько-татарським військом на чолі з гетьманом І. Виговським з другого. Ця визначальна для української історії подія стала, за словами сучасного українсько-го історика В. Горобця, першим актом великої трагедії України – сумнозвісної Руїни [3, с. 312]

Найбільш докладно воєнний конфлікт 1658 р. на Полтавщині та його передумови описав відомий козацький літописець Самійло Величко, який створив свій масштабний твір невдовзі потому – в першій чверті XVIII ст. Визначальним фактом є те, що С. Величко жив і працював у селі Жуки під Полтавою, будучи, власне, «мешканцем» колишнього театру воєнних дій. Тому при описі перебігу конфлікту між М. Пушкарем та І. Виговським він, безсумнівно, широко використовував місцеві матеріали. Насамперед, це стосується географічних орієнтирів і територіальних прив'язок початку XVIII ст., що наводяться в «Літописі». Безсумнівно, ця обставина спричинила те, що саме за С. Величком подають фактологічний бік обставин початку громадянського протистояння у Гетьманщині після смерті Б. Хмельницького, якими й стали воєнні дії на Полтавщині 1657 – 1658 рр., переважна більшість істориків. Досить лаконічні, але достатньо змістовні, свідчення С. Величка були вже у XIX ст. складовою частиною історичних монографій М. Костомарова [5, с. 46] і В. Вовка-Карачевського [2, с. 31], присвячених добі І. Виговського, а пізніше – відповідного розділу «Історії України-Руси» М. Грушевського, який окремо відзначав високу обізнаність С. Величка як людини місцевої [4,

с. 233 – 234]. Сучасні дослідження, насамперед російської дослідниці Т. Яковлевої, розширюючи коло джерел про події 1658 р., вносять серйозні зміни до їх трактовки та характеристики, але все ж базуються на основі даних С. Величка.

Та під Полтавою 1658 р. розгорнувся лише останній акт трагедії, що мав тривалі передумови.

27 липня (8 серпня) 1657 р. помер Великий Гетьман Богдан Хмельницький – творець і керманич Української козацької держави. Смерть «батька нації» спровокувала гостру кризу влади у створеній ним Гетьманщині, що перебувала на піці розбудови. Вже 26 серпня (8 вересня) старшинська рада в Чигирині, всупереч волі померлого, поклала функції гетьмана не на юного сина Богдана Юрія, а на генерального писаря Івана Виговського. І хоча спочатку було оголошено про виконання ним обов'язків глави держави до повноліття Юрія Хмельницького, на новій раді в Корсуні 15 (25) жовтня йому офіційно було вручено гетьманську булаву. Важливо відзначити, що в обранні І. Виговського, всупереч недостовірним даним С. Величка [1, с. 217], брав участь і полтавський полковник Мартин Пушкар. Хоча насправді конфлікт між ним та гетьманом розпочався невдовзі після утвердження останнього при владі. Причини цього мали, як суб'єктивний – особисті амбіції М. Пушкаря, так і об'єктивний характер – протиріччя в поглядах на майбутній розвиток Гетьманщини, особливо у ставленні до відносин з Москвою, на яку орієнтувався полтавський полковник.

Окремо слід відзначити ту роль, котру відіграла в поглибленні конфлікту Запорозька Січ. Дещо однобока соціальна політика І. Виговського, спрямована на побудову шляхетської республіки за польським зразком, призвела до широкого невдоволення гетьманом серед простого люду та масового руху на Низ Дніпра. Майже непомітне за часів Богдана, Запоріжжя знову поставало як серйозний політичний суб'єкт й осередок групування всіх скривджених новою владою. В той же час географічна близькість Полтавського полку до Січових земель сама по собі диктувала певну лінію поведінки для його очільника. Недаремно в Україні побутувала приказка: «Полтавці із січовиками живуть як муж із жonoю». Спроба ж гетьмана приборкати непокірних січовиків за допомогою економічної блокади ще більше послабила його авторитет серед полтавського люду, матеріально залежного від Запоріжжя, як традиційного ринку збуту місцевої продукції.

Остаточно позиції гетьмана підупали на Полтавщині після його спроби повернути українському магнату Ю. Немиричу його значні володіння в краї, серед яких були важливі для полтавців в економічному відношенні Кобеляки, Санжари, Білики, Переволючна та ін.

Уже наприкінці 1657 р. не тільки Полтавський полк, а й навколишні землі були охоплені антигетьманським повстанням, яке очолив Мартин Пушкар. Досить образно описав ті сили, що приєдналися до полтавського полковника в його боротьбі з І. Виговським, Самійло Величко. Створений із «винників, броварників, пастухів та людських наймитів» полк дейнеків мав, за літописцем, «готові до вбивства і грабунків людських маєтків серця» [1, с. 229].

Як свідчать джерела, Іван Виговський неодноразово робив спроби порозумітись з полтавським полковником, намагаючись, за словами С. Величка, «прихилити його до себе в приязнь та згоду» [1, с. 224]. Але жорсткі дії гетьмана по відношенню до політичних супротивників, як то страта в січні 1658 р. кількох запідозрених у неприязні до нього старшин в Гадячі, не викликали довіри до нього у М. Пушкаря та його оточення.

Слід зауважити, що тверда внутрішня політика І. Виговського, особливо по відношенню до старшини, була продовженням лінії його попередника, Богдана Хмельницького, але «що можна було Богдану, то не можна стало Івану». І. Виговський не зміг стати гетьманом усієї нації. Його відверта орієнтація на козацьку старшину і шляхту, невміння поставити себе понад сутичкою та знаходити компромісні рішення, які б усіх задовольняли, все більше підривали авторитет гетьмана серед широких мас козацтва.

Впевненості повстанцям у власних силах додав і перший успіх їхнього війська на початку вже власне збройного протистояння. 27 січня 1658 р. підрозділи М. Пушкаря завдали нищівної поразки надісланому гетьманом з каральною місією загону на чолі з І. Сербиним та І. Богуном. Цей загін, що складався з компанійського полку найманців-сербів та невеликої групи козаків, загальною чисельністю близько 1,5 – 2,0 тис. чоловік, був несподівано атакований «за долиною Голтвою під Диканькою, якраз проти Рогу Жукового Байраку» [1, с. 228] переважаючими силами пушкарівців (бл. 10 тис.), і, втративши майже 300 чол., спішно відступив. Навряд чи очікувана перша легка перемога повсталих додала їм сил та наснаги для подальшого розгортання антигетьманського руху,

але, водночас, стала однією з вірогідних причин військової поразки М. Пушкаря у майбутньому. С. Величко окремо відзначив, що коли основні сили гетьмана підійшли до Полтави, саме занадто впевнена у своїх силах «чернь, або вбогі на одежу й розум ... змусила вийти проти Виговського в поле» [1, с. 231].

Водночас, такий несподівано стрімкий розгром направленого на Полтавщину карального загону змусив І. Виговського значно серйозніше поставитись до повстання М. Пушкаря та необхідності його локалізації і ліквідації. Враховуючи той факт, що вже наприкінці березня у полум'ї громадянської війни вирувала вся східна Полтавщина, Миргородщина та Запорожжя, гетьман зрозумів, що має діяти якомога швидше. Спроби українського володаря отримати поміч від московського суверена зіткнулись з нещирістю його «миротворчих» заходів. Москва, вступаючи у перемовини з обома сторонами конфлікту, намагалась не ліквідувати його, а «заморозити» з метою збереження впливу на внутрішню ситуацію в Гетьманщині. Не сподіваючись придушити заколот власними силами, І. Виговський уклав договір з Кримом і закликав собі на допомогу татарську орду.

На початку травня 1658 р. гетьман Виговський з союзним татарським військом виступив у похід на Полтаву. Кривава драма наближалась до трагічної розв'язки.

Уже в середині травня почались перші сутички між передовими загонами гетьманських військ і повстанцями. Пушкарівцям навіть вдалося розгромити невеликий татарський загін неподалік Полуозера, що за 10 км від Полтави. Але в цілому перевага була на боці урядових сил, що все більш тіснили пушкарівців і врешті-решт змусили їх зачинитись у Полтавській фортеці. Гетьман розпочав підготовку до штурму.

Джерела свідчать, що напередодні вирішальної битви існувала реальна можливість уникнути кровопролиття. Полтавський полковник був вже готовий піти на переговори. Та прибічники жорстких дій в оточенні Мартина Пушкаря не випустили його з міста і «мириться з гетьманом не веліли» [3, с. 311]. Натомість дейнеки, як вже було зазначено вище, вимагали бою, і в ніч з 31 травня на 1 червня військо М. Пушкаря несподівано напало на табір І. Виговського.

За свідченням С. Величка, бойові дії наприкінці травня 1658 р. охопили досить значну територію на північний захід від тодішньої Полтави. До цього спричинив той факт, що під час свого

неспішного наступу на бунтівників І. Виговський потроху розпорошив сили. Так, військо союзників татар він залишив під Соколячим Байраком, підійшовши туди 25 травня [1, с. 230–231]. Далі, перейшовши за Жуківським Байраком долину Полузир'я, гетьман розмістив на ній два полки «натяжної німецької піхоти Б. Хмельницького» [1, с. 231]. Свій обоз, а відповідно й основні козацькі підрозділи, І. Виговський поставив на горі поміж селами Жуки та Рибці, простягнувши його через долину аж до Жученкового Байраку [1, с. 231]. Окремо С. Величко відзначив, що основні сили гетьманського війська базувались лише за милю від Полтави [1, с. 231]. Для територіальної прив'язки варто зауважити, що саме на такій відстані на північний захід від Полтави, ймовірно, в зазначеному районі, дещо пізніше описаних подій виникло село Івонченці.

Битва під Полтавою 1658 р. зовсім не була традиційним для того часу збройним протистоянням двох армій, з чітко окресленим полем бою. Вона охопила широкий простір відкритої місцевості між кількома населеними пунктами і проходила, з перемінним успіхом, у кілька етапів. Спочатку пушкарівці, володіючи стратегічною ініціативою, несподіваним нападом на світанку 1 червня завдали поразки частині гетьманського війська, вигнавши з обозу і самого І. Виговського. Оговтавшись, останній потіснив нападників з обозу, але їм на допомогу приспіли запорожці Я. Барабаша, що змусило гетьмана знову відступити. Внаслідок цього повстанці повністю опанували обозом, в якому одні, за словами С. Величка, почали грабувати, а інші, «п'яниці, засіли біля горілчаних куф» [1, с. 231]. Московський посланець при гетьмані стольник Василь Кікін, який був очевидцем подій і мало не загинув, перебуваючи на той момент в таборі І. Виговського, повідомляв: «И полтавский полковник Мартын Пушкарь и Яков Барабаш и Довгаль со всем своим войском из Полтавы приходил в ночи на гетманский обоз и гетмана козаков всех от обозу выбили вон, а артию войсковую взяли, а скарбы гетманские и у всех козаков пограбили...» [6, с. 136].

В той час, як пушкарівці, оволодівши гетьманським табором, вже святкували перемогу, І. Виговський дістався до союзного татарського війська і, не витрачаючи часу марно, підняв Орду. Переформувавши власні підрозділи, що відступили, гетьман стрімко повів об'єднане військо в контрнаступ. Це принесло І. Виговському повну й остаточну перемогу. Підрозділи М. Пушкаря, розгра-

бувавши обоз і перепившись знайденою тут горілкою, стали легкою здобиччю регулярних козацьких полків і татар. За словами С. Величка, гетьман «побив усе до ноги, врізнобіч розігнавши і там його добивши» [1, с. 231]. Загинув і сам М. Пушкар, колишній соратник Великого Богдана. Точна кількість загиблих невідома. За одними відомостями в бою під Полтавою М. Пушкар втратив 8 тис. війська, за іншими — 15 тис., а за деякими даними — 30 тис. [3, с. 311]. В полум'ї пожеж запалала й Полтава. І. Виговський, ввійшовши до міста, за повідомленням С. Величка, повітав його вогнем і мечем, зберігши на останок цілим [1, с. 231]. Сучасні дослідження підтверджують, що від вогню постраждало переважно передмістя, а в самій фортеці слідів значних пожеж того часу не зафіксовано.

Придушення повстання Полтавського полку не принесло миру в Україну. За влучною характеристикою С. Величка, після смерті Б. Хмельницького, коли ще не згас вогонь попередніх воєн із зовнішнім супротивником, в Гетьманщині запалав «новий великий вогонь внутрішніх чвар та кровопролиття, який спалював людське добро і знищував усе в корінь» [1, с. 229].

Література

1. Величко С. Літопис / Самійло Величко; [пер. з кн. укр. мови В. О. Шевчука; відп. ред. О. В. Мишанич]. — К.: Дніпро, 1991. — Т. I. — 371 с.
2. Волкъ-Карачевскій В. Борьба Польши съ козацествомъ во второй половине XVII и начале XVIII века / В. В. Волкъ-Ккарачевскій. — К., 1899. — 361 с.
3. Горобець В. Мартин Пушкар / В. Горобець // Полководці Війська Запорозького: історичні портрети / [редкол.: В. Смолій (відп. ред.) та ін.]. — К.: ВД «КМ Академія», 1998. — Кн. 1. — С. 299–312.
4. Грушевський М. С. Історія України-Руси / М. С. Грушевський. — К.: Наукова думка, 1998. — Т. 10. — 408 с.
5. Костомаров Н. И. Гетманство Выговского / Н. И. Костомаров // Костомаров Н. И. Преемники Богдана Хмельницкого. — К.: Радуга, 2007. — С. 5–108.
6. Яковлева Т. Гетьманщина в другій половині 50-х років XVII століття: причини і початок Руїни / Т. Яковлева — К.: Основи, 1998. — 447 с.

ОСОБЛИВОСТІ ВІДОБРАЖЕННЯ ПОДІЙ ІСТОРІЇ КОЗАЦЬКОЇ ДОБИ У ТВОРАХ УКРАЇНСЬКОГО ЛІТОПИСАННЯ

Розглядаються особливості українського літописання, звертається увага на комплексність викладу історії козацької доби в «Літописі» Самійла Величка.

Ключові слова: козацькі літописи, Самійло Величко, Іван Сірко, особливості викладу історії.

За чверть століття незалежності наша країна зіткнулася з величезною кількістю різних проблем і викликів. Деякі з них виявилися нездоланими, чимало вже вдалося подолати, а з іншими ще триває затяжна боротьба. Українська історична наука не стала винятком. Адже вслід за отриманням незалежності українці на решті змогли набрати повні легені насиченого духом свободи повітря, яке, і це природно, частково забило памороки. Щоб позбутися всього того, що насаджувалося радянською пропагандою, всіх кліше та розвішаних ярликів щодо минувшини, українській історії треба було просто їх замінити. Процеси дерадянзації проходили повільно і дуже часто це була підміна одних цінностей іншими, що, звісно, складалося не на користь об'єктивному погляду на наше минуле та історичний процес у цілому.

Сьогодні українська історична наука ступила на шлях позбавлення від чималого кола штампів та однобічності у викладенні своєї історії, що є дуже важливим для формування об'єктивних уявлень про минуле нашого народу, нашої землі. Саме уміння прийняти як героїчне минуле, так і ганебне, та винести з нього важливі уроки – ознака зрілості суспільства двадцять першого століття.

Тому природним є те, що в сучасних істориків зросла цікавість до ранньомодерних історичних творів, автори яких ще були носіями тієї культури, про яку писали, – так званих козацьких літописів.

Козацьке літописання, перш за все, асоціюють із літописами Самовидця, Григорія Грабянки та Самійла Величка, які заклали міцний пласт козацької історіографії. Авторами літописів були вихованці Києво-Могилянської академії, представники «стану

військових канцеляристів», який, за твердження Михайла Грушевського, прийшов *«на зміну духовних представників київської схоластики першої половини XVIII ст. та загальноросійських її епігонів другої половини...»* [2, с. 302].

Одним із найбільш знакових творів козацького літописання є Літопис Самійла Величка. Через специфічний стиль викладу багато хто називає автора цього твору першим українським істориком, адже на сторінках цього літопису ми бачимо не просто опис подій: на основі різних джерел, літератури і побаченого на власні очі автор намагається дати відповідь на гірке для української історії — «Чому?». Як випускник Києво-Могилянської академії, Самійло Величко розумівся на історії, літературі, інших науках, володів багатьма мовами, отже, напевно, пишучи свій твір, намагався дотримуватися основних засад, викладених у академічних, зразкових для його часу «Поетиці» та «Риториці» Феофана Прокоповича. Орієнтуючись на ці принципи, справжній історик мусив уникати трьох небезпек: незнання, захоплення (або пристрасті) та легковажності [5, с. 339]. Величко намагався дотримуватися й інших вимог: творити, не розраховуючи на те, щоб сучасники *«тебе хвалили й поважали, а охопивши думкою все століття, писати для прийдешніх поколінь»*; аби про автора колись сказали: *«це справді була вільна людина, і її розповідь цілком заслуговує довір'я»* [5, с. 339].

Джерелами для написання літопису С. Величкови слугували й літературні твори різних жанрів та авторів, щоденники історіографів. Зокрема, він використовує твори «трьох Самійлів»: польського (Самійла Твардовського), німецького (Самійла Пуффендорфа), українського (Самійла Зорки), а також українські народні перекази, легенди, думи, пісні, приказки, прислів'я [3, с. 119]. Крім того, як старший канцелярист Генеральної Військової канцелярії Самійло Величко мав доступ до багатьох, у тому числі секретних, документів своєї доби, був свідком та учасником низки доленосних для нашого народу історичних подій [4, с. 81 – 83].

У даному контексті спадок Самійла Величка сьогодні є дуже актуальним. Приклади того, що він намагався подати історію з максимальною об'єктивністю, наскільки дозволяв йому час, на який припала його творчість, можна зустріти ледь не на кожній сторінці його літопису.

Яскравим прикладом цього є оповідь про похід Івана Сірка на Крим, коли разом із награваними багатствами він вивів звідти

13 тис. полонених. Серед них було 7 тис. християн, і коли військо зі здобиччю відійшло на безпечну відстань від Криму, І. Сірко звернувся до християн з пропозицією: *«Хто хоче, ідіть з нами на Русь, а хто не хоче, вертайтесь до Криму»*. Коли християни й туди з християн, що народились у Криму, почули це, то дехто з них, а саме три тисячі, зволили краще повернутися до Криму, ніж простувати в християнську землю... Сірко, відпустивши тих людей до Криму, ще не вірив до решти, щоб вони остаточно пішли в Крим, а сподівався, що вернуться на Русь. Він вийшов на могилу, що там була, і дивився на них, аж доки стало їх не видно. А коли побачив, що вони непременно простують до Криму, відразу звелів тисячі молодих козаків сісти на коні і, догнавши, всіх їх без найменшого милосердя вибити та вирубати щент» [1, с. 191].

Таких прикладів у літописі Самійла Величка подано, на жаль, багато. Але це наша історія, і ми мусимо прийняти її об'єктивно, як це робив часто і сам літописець. Адже ще досі історія сприймається більшістю однобоко: одні – хороші, інші – погані, хоча життя ніколи не буває таким вкрай полярним. Особливо серед представників старшого покоління можна зустріти твердження, що історія – це «казочка». Проте це не казка: всі ті події були насправді, відбувалися з реальними людьми, нашими пращурами. Історія – це, перш за все, німий досвід, який сам за себе не скаже, але й німого можна навчити письму, і безцінний досвід отримати.

Література

1. Величко С. Літопис / Самійло Величко; [пер. з кн. укр. мови Валерій Шевчук]. – К. : Дніпро, 1991. – Т. 2. – 642 с.
2. Грушевский М. Об украинской историографии XVIII века / М. Грушевский // Известия АН СССР. – VII серия. – М., 1934. – № 3.
3. Ревегук В. Козацький літопис Самійла Величка в українській художній культурі / В. Ревегук, Н. Кочерга // Людина в умовах мінливості соціокультурного простору: духовно-практичний вимір. Матеріали міжнародної науково-практичної конференції / МДПУ ім. Б. Хмельницького; [ред.-упорядн.: Р. І. Олексенко, М. В. Будько]. – Мелітополь, 2016. – Ч. I: Концептуальні схеми руху особистості у смислових просторах самовизначення. – С. 119 – 125.
4. Таирова Т. Г. К биографии автора казацкой летописи Самойло Величко // Studia slavica et balcanica petropolitana. – СПб., 2010. – № 2. – С. 76 – 88.
5. Шевчук В. Самійло Величко тайого Літопис / Валерій Шевчук // Самійло Величко. Літопис. – К. : Дніпро, 1991. – Т. 1. – С. 5 – 22.

КОМПЛЕКСНА ПАМ'ЯТКА АРХЕОЛОГІЇ Й ІСТОРІЇ БІЛЯ ПОБИВАНКИ ПІД ПОЛТАВОЮ

Про археологічний та історичний комплекс пам'яток неподалік повороту шосе до сс. Тахтаулове й Жуки, позначений монументом Пам'ятника шведам від шведів.

Ключові слова: Побиванка, Тахтаулове, скіфський час, 1909 рік, кургани, Пам'ятник шведам від шведів.

Група курганів біля Пам'ятника шведам від шведів знаходиться в урочищі Побиванка, з правого боку від шосе Н-12 (автодорога до м. Зіньків), за 0,3–0,6 км на північний схід – північ від с. Побиванка Тахтаулівської сільської ради Полтавського району. Вона займає вершину вододільного плато рр. Ворскла, Полузир'я і струмка Побиванка (підвищення правого берега край витoku останнього, з абсолютною висотою 157,0–158,0 м) на території, адміністративно належній Кротенківській сільській раді.

Група витягнута широтно зорієнтованим ланцюжком вздовж долини струмка на відстань 0,25 км. У меридіональному напрямку перетинається лісосмугою. Розташована за 0,25–0,60 км на схід від шосе у складі масиву розораних і розпайованих сільськогосподарських угідь (рис. 1).

Комплекс — наразі відома археологічна й історична пам'ятка «Поля Полтавської битви», позначений спорудженням на одному з найбільших насипів 1909 р. Пам'ятника шведам від шведів [9, с. 52].

Кургани відомі за обстеженнями полтавського історика І. Ф. Павловського початку ХХ ст., який описав чотири розораних насипи на той час висотою від 1,5 до 3,5 м [5, с. 244]. У 1904 р., не без участі цього відомого історика, член Полтавської ученої архівної комісії О. В. Ліперовський, разом із вихованцями Полтавського кадетського корпусу, провів на найбільшому з курганів розкопки траншеєю через центр і виявив на глибині понад 2,0 м рештки накатника значного за розмірами поховання [3, с. 276–278], як встановлено пізніше, — скіфського часу [9, с. 52]. З виявленням перекриття роботи були припинені, а курган знову досипаний. Рештки зотлілих колод та, ймовірно, розташоване нижче захоронення, розглядалися тоді, за більш давньою краєзнавчою традицією, як можливе місце упокоєння останків шведських вої-

нів і козаків, які загинули в ході битви у кінці червня 1709 р. [1, с. 42]. Отже, на вершині цього кургану на початку літа 1909 р. вирішили встановити гранітну стелу, привезену зі Швеції [8, с. 104].

У 1985 р. група курганів була обстежена науковим співробітником науково-дослідного сектору охорони пам'яток археології при Полтавському краєзнавчому музеї І. М. Кулатовою, в результаті чого серед посівів сільськогосподарських культур навколо монументу були помічені рештки дещо більшої кількості розораних курганів [2, с. 35]. За обстежень полтавців О. Б. Супруненка і Ю. О. Пуголова 2003 р. встановлено, що їх у складі групи вдвічі більше, а відтак був укладений новий опис комплексу стародавніх поховальних споруд [11, арк. 7, рис. 2]. Останні обстеження тут здійснені науковцями Центру охорони та досліджень пам'яток археології Управління культури Полтавської облдержадміністрації К. М. Мироненком та О. Б. Супруненком у 2011 [4, арк. 11–12, рис. 1: 9; 25–27] і 2015 рр.

Встановлено, що група курганів складається з 9-ти насипів заввишки 0,25–2,50 м і діаметром 20–40 м (рис. 1). Дві третини з них розорані, найбільший, розташований під Пам'ятником шведів від шведів, — задернований і має терасовані уступи, що виникли внаслідок заходів з благоустрою навколо монумента [9, с. 52, рис. 46]. До першого з насипів прокладена бетонована доріжка (рис. 2). За 0,2 км на південний схід від нього, за лісосмугою знаходиться ще один великий курган висотою 2,2 м і діаметром 40 м з насипом вирозно сегментоподібного перетину (рис. 3). На останньому виявлені уламки ліпного посуду доби пізнього бронзового віку та скіфського часу. Навколишні невеликі кургани мають сліди розораних материкових викидів у центрі, містять знахідки на поверхні уламків ліпної кераміки скіфської доби, поодинокі фрагменти античних амфор [4, арк. 12; 10, с. 134–135].

З огляду результати досліджень О. І. Ліперовського, підйомні матеріали та характер конструкції курганів, позначений наявністю материкових викидів кільцевої форми, близькість до скупчення поселень скіфської доби на плато високого корінного берега Ворскли поблизу сс. Кротенки і Патлаївка Полтавського району [2, с. 35–36], група віднесена до числа «кущових» курганних некрополів кочової еліти місцевого лісостепоного суспільства скіфської доби (VII – IV ст. до н. е.) часу існування протодержавного адміністративного утворення раннього залізного віку у Поворсклі зі столицею на Більському городищі.

Рис. 1. Побиванка
(Тихтаулове) с.
Група курганів І.
План.
Основа: М 1: 25 000 см.

Ці поховальні пам'ятки — свідки первісної державності скіфської епохи на Полтавській землі — є не тільки виразними ландшафтними домінантами навколишньої території, місцем встановлення широко відомого історичного монументу, а й потенційними об'єктами туристичного показу. В разі необхідності, сусідні невеликі розорані кургани біля Пам'ятника шведам від шведів можуть бути об'єктами науково-рятивних археологічних розкопок з метою ілюстрування найраніших проявів державотворчих процесів в окрузі, віддалених від нашого часу на 2,7 – 2,5 тис. років.

У разі виявлення виразних поховальних комплексів, один з таких курганів може бути музеєфікований шляхом побудови павільйону з прозорим накриттям над дослідженою гробницею. Це цілком буде узгоджуватися з роллю своєрідного відправного пункту на маршруті до місця увіковічнення пам'яті найвизначнішого літописця козацької доби Самійла Величка у с. Жуках.

Як вже зазначалося, Пам'ятник шведам від шведів установлений посеред насипу найвищого кургану, що отримав умовний № 1 у складі групи [2, с. 35–36].

Має вигляд зрізано-призматичної форми сірогранітної стели з пласкою верхівкою заввишки близько 6 м, розміщеної ширшими гранями у широтному напрямку. Встановлений 2 (25) червня 1909 р., напередодні урочистого відзначення 200-річчя Полтавської битви [8, с. 104].

Ідея спорудження пам'ятника належить шведському офіцеру – колишньому контрактнику російської армії — Клаусу Грилю, який виступив 1890 р. у стокгольмській пресі зі зверненням зібрати кошти на встановлення монументу шведським воїнам, загиблим під Полтавою. В результаті пожертвувань була зібрана сума понад 5 тис. крон, за котрі придбана гранітна брила вагою близь-

Рис. 2. **Побиванка (Тахтаулове) с.** Група курганів I.
Насип № 1 з Пам'ятником шведам від шведів.
З південного заходу, 2010 р.

ко 20 тон, і виготовлена скульптором Теодором Лундбергом сама стела [12; 13]. Умовою встановлення пам'ятника від імперського російського уряду була відсутність будь-яких барельєфів, скульптурних елементів та інших прикрас, окрім написів. Саме такі й вміщені у нижній частині з обох боків на двох мовах — шведській і російській: «*At minnet af svenskar fallen har 1709 reste ladsman denna sten 1909*» і «*В память шведам, павшим здесь в 1709 году. Воздвигнут соотечественниками в 1909 году*» [6, с. 169; 7, с. 793].

Шведський бізнесмен — племінник відомого мецената Альфреда Нобеля — Еммануель Нобель — оплатив доставку стели до Риги морем і далі до Полтави залізницею, а також роботи зі спорудження пам'ятника [13]. За місце встановлення було обрано насип великого розораного кургану, на якому за 5 років до того здійснювалася спроба розкопок. Фотознімок вигляду цього насипу початку ХХ ст. (до проведення досліджень) вміщений у

Рис. 3. Побиванка (Тахтаулове) с. Група курганів І.
Курган № 2. Зі сходу. 2012 р.

праці І. Ф. Павловського [5, рис. 130]. Тоді вважалося, що, за переказами, саме тут могли бути влаштовані поховання кількох тисяч шведських воїнів і козаків, які загинули в ході битви. Насправді, місце захоронення останніх міститься за 2,6 км на південний захід, на протилежному березі і лівобічному плато струмка й не має рис колективних захоронень.

Стела пам'ятника оточена вимостою з сірогранітних плит та гранітними циліндричними профільованими тумбами, на яких свого часу були закріплені чавунні ланцюги символічної огорожі. 2009 р. до пам'ятника поновлена доріжка з твердим покриттям та здійснене озеленення навколиньої території. Кілька років тому ланцюги огорожі викрадені вандалами-металозбирачами.

З пам'ятником пов'язується поетична легенда, буцімто, не дивлячись на заборону щодо будь-яких художніх зображень, після встановлення монументу кожного сонячного ранку на граніті з'являвся силует схиленої у скорботі шведської жінки-матері [12].

Монумент, включений до Державного реєстру нерухомих пам'яток України як історичний об'єкт національного значення у складі комплексу пам'яток Поля Полтавської битви (охоронний номер 16009-Н). Його збереженням на сьогодні опікується Історико-культурний заповідник «Поле Полтавської битви». Пам'ятник по праву є ключовим в ряду старожитностей з увічнення полтавського епізоду подій Північної війни 1708–1709 рр. — трагічного етапу в українському державотворенні, перебіг яких саме й відображений у «Літописі» Самійла Величка. Пам'ятник встановлений на рештках великого кургану — поховальної споруди скіфської доби (найвірогідніше, V – IV ст. до н. е.), час зведення якої належить до епохи існування протодержавного утворення раннього залізного віку на Полтавській землі взагалі і в басейні Ворскли зокрема.

На сьогодні Пам'ятник шведам від шведів потребує відновлення втрачених ланцюгів на огорожі.

Джерела та література

1. Бодянский П. И. Воспоминания о Полтавской битве, открытие памятника Петру Великому, въ 1849 году, и Шведская могила въ Полтаве / П. И. Бодянский. — Полтава: Въ тип. Губ. Правления, 1849. — 4, 118 с.
2. Кулатова І. М. Пам'ятки археології на території заповідника «Поле Полтавської битви» / Кулатова І. М., Супруненко О. Б. // Північна війна та її наслідки для України: зб. наук. ст. ІКЗ «Поле Полтавської битви». — Полтава, 1992. — Вип. 1. — С. 34–37.
3. Липеровский А. Где похоронены шведские воины после битвы 27 июня 1709 года? / А. Липеровский // Тр. ПУАК. — Полтава, 1907. — Вып. 3. — С. 273–278.
4. Мироненко К. М. Звіт про археологічні розвідки на території Полтавського району Полтавської області в 2010 р. / Мироненко К. М. // НА ІА НАНУ. — Ф. е. — 2010/127; НА ЦОДПА. — Ф. е. — Спр. 644. — 38 арк.
5. Павловский И. Ф. Битва под Полтавой 27-го июня 1709 года и ее памятники / И. Ф. Павловский. — Полтава: Электр. типо-литогр. И. А. Дохман, 1908. — VIII, 251, XXXIII, 2 с., 7 вкл.
6. Полтава: кн. для туристов / Г. А. Антипович, В. Е. Волошина, В. П. Жук и др. — Харьков: Прапор, 1981. — 160 с.
7. Полтавщина: энциклопедичний довідник / [за ред. А. В. Кудрицького]. — К.: Українська енциклопедія, 1992. — 1024 с.
8. Полтавщина: кн. для туристів і краєзнавців / [М. Д. Оніпко (відп. ред.) та ін.]. — Харків: Прапор, 1974. — 151 с.
9. Супруненко О. Б. На землі Полтавській: Пам'ятки археології Полтави та околиць / Супруненко О. Б. — Полтава: Археологія, 1998. — 157 с.

10. Супруненко О. Б. Археологічні розвідки у Полтаві та Полтавському районі / Супруненко О. Б., Пуголовок Ю. О. // АЛЛУ. — Полтава: Археологія, 2005. — № 1-2 (17-18) — С. 132–147.

11. Супруненко О. Б. Звіт про розвідки на території м. Полтави і в Полтавському районі Полтавської області у 2003 р. з підготовки археологічної частини тому «Зводу пам'яток історії та культури» / Супруненко О. Б., Пуголовок Ю. О. // НА ІА НАНУ. — Ф. е. — 2003/141; НА ЦОДПА. — Ф. е. — Спр. 379. — 73 арк.

12. Пам'ятник шведам от шведов. — Режим доступу: www.doroga.ua/poi/Poltavskaaya/Poltava/Pamyatnik_Svedam_ot_svedov/3682

13. Пам'ятки Полтавської битви. — Режим доступу: www.our-travels.info/ost/Doroda/Ukraine/Poltava/Post-Poitava.Php

ПРО ШКІЛЬНУ ОСВІТУ В ГЕТЬМАНЩИНІ ЗА ЧАСІВ САМІЙЛА ВЕЛИЧКА

Стаття присвячена важливому етапу в житті видатного козацького літописця Самійла Величка за його перебування в с. Жуки поблизу Полтави. Здійснюється спроба охарактеризувати його педагогічну діяльність і стан початкової освіти в Україні у XVII – XVIII ст., роботу церковно-парафіяльних шкіл.

Ключові слова: Самійло Величко, літописець, с. Жуки, Гетьманщина, навчання, освіта, церковно-приходська школа, мандрівний дяк.

«У країні козаків дітей більше
ніж трави, і всі вони вміють чи-
тати, навіть сироти»

Павло Халепський

Працюючи із джерельною базою та літературним спадком XVII – XVIII ст., часто доводилося помічати особливу рису – захоплення іноземців вірою та освітою українців. Так, протестантський пастор Павло Одерборн, який у II пол. XVI ст. перебував у Великому князівстві Литовському, зазначав: *«Русини завжди мають школу при церквах і монастирях, де дітей навчають першим початкам письма, молитвам, апостольським символам»* [8, с. 62]. Така традиція в початковій освіті українців зберігалась протягом століть. Однак, коли мова заходить про козацьку добу, на думку також спадають і вищі навчальні заклади України. Провідна роль в освітній системі Гетьманщини XVII – XVIII ст. належала Києво-Могилянській академії. У «Літописі» Самійла Величка знаходимо договір Запорізького війська з королем польським Михайлом Вишневецьким, який 1670 р. підтвердив права за Київською академією [3, с. 136]. Викладачами і вихованцями цього вищого навчального закладу були відомі мислителі, церковні діячі, гетьмани, художники, композитори, історики, літописці. Серед них – і Самійло Величко [24, с. 105–106]. Важливу роль у системі освіти відігравали також середні навчальні заклади – колегіуми.

Крім шкіл вищого типу, по всій Україні у XVII – XVIII ст. поширювалися початкові школи, які давали елементарні знання і готували учнів до навчання в середній та вищій школі. Такі зак-

лади в Наддніпрянській Україні утримувались громадою, а на західноукраїнських землях – братствами [10, с. 561]. До I пол. XVIII ст. освіта в Гетьманщині досягла високого рівня: у семи полках із десяти у 1740-х рр. існувало 866 початкових шкіл. У обсязі трирічного курсу в цих школах викладали основи читання та письма [19, с. 177]. Своєрідним явищем в українських землях, особливо на Лівобережжі і Слобожанщині, була діяльність мандрівних учителів – дяків і студентів-бурсаків. Під час канікул багато з них мандрували Україною, наймалися приватними вчителями або навчали дітей грамоти у приходських школах, заробляючи цим на життя і поширюючи знання, що часто виходили за межі церковних настанов. Їх називали «школами грамоти», «школами мандрівних дяків». Вони створювалися і діяли при православних церквах. У таких школах викладали: лічбу, письмо, читання церковнослов'янських текстів. Однак з посиленням закріпачення і ліквідацією Гетьманщини вони практично припинили своє існування [18, с. 723].

Значну увагу українці приділяли також родинному вихованню на основі християнської моралі, національних традицій, звичаїв та обрядів. Батьки віддавали дітей в науку по досягненні 7–8-літнього віку, навчання розпочиналося, як правило, 14 жовтня, «на Покрову». На час польових робіт діти допомагали родині по господарству. Своєрідні канікули випадали на церковні свята, перший і останній тижні Великого посту.

Школи будувались і утримувались громадою. Громада також мала право обрати собі священика самостійно. У цей час сформувалася власна традиція, коли дяка до школи також обирали спільно. Звичай віддавати дітей «в науку до дяка» зберігався у суспільстві аж до II пол. XIX ст. Громада обирала дяка «за добрий глас», знання церковної служби і за вміння вчителювати. Називали їх по різному: «пан – дяк», «пан – бакаляр», «пан – директор». Навіть з виникненням державних шкіл дяка вважали людиною зі свого середовища, а не нав'язаною чиновником. Російський учений О. С. Пругавін у XIX ст. писав про мандрівних дяків: «Звання дячка до того злилося в розумінні народу з учительським, що самі круті міри не в змозі були підірвати довір'я до дячківських шкіл» [17, с. 28]. Досить часто доля таких учителів складалась вкрай важко. І все-таки, «мандровані» дяки відіграли значну роль у поширенні знань серед народу [7, с. 170]. Офіційно їх діяльність в Україні тривала до 1786 р., доки «мандри» не були заборонені

царськими указами. Пізніше школи при церквах закривали або перетворювали у парафіяльні.

Професор Д. І. Багалій зазначав: «У Гетьманщині ми бачимо по усіх її полках церковно-приходські народні школи... Ми називаємо їх церковно-парахвіяльними і разом з тим народними, бо їх утворював сам нарід, котрий бажав просвітити Україні... у школах обучали граматиці (букварю), письму, читати псалтирь й часословець і співати на 8 гласів псалми і ірмоси. Співали... й «самогласно», себто на свій голос, і «подібне» — на один голос два текста» [1, с. 190]. У тогочасних школах викладали українською, тому населення «було дуже прихильне» до них [1, с. 191].

Згідно даних, наведених О. М. Лазаревським, із 866 шкіл Гетьманщини тільки на території Полтавського полку діяло 98, у самій лише Полтаві було щонайменше 6 шкіл [13, с. 85–86]. Дослідник зазначав, що це були так звані приходські школи, які діяли при кожній церкві і носили назви від православних свят або від церков: «Успенська», «Покровська». Також, посилаючись на джерела, він указував на те, що при школі жив дячок чи священник [13, с. 87].

У 1732 р. у с. Жуки діяли 2 церкви – Покровська і Георгіївська, а також 2 церковно-приходські школи (по одній від кожної громади) на 260 селянських і козацьких дворів [5, с. 134]. У одній з них міг викладати і Самійло Величко. Більшість істориків схиляється до думки, що останні роки життя видатний козацький літописець присвятив не лише написанню «Літопису», а й вчителюванню. Підтвердження цьому знаходимо у передмові до «Космографії»: «По желанію и веленію Самойла Василіевича Величка **черезъ отроковъ, при немъ бывшихъ и учившихся** (виділено авт.) зъ рукописнои переписання, въ полку Полтавскомъ, в Диканце, матенности его милости пана Василія Василіевича Кочубея..., року 1728, місяця октоврія» [15, с. II]. Опрацювавши автограф «Літопису», доктор історичних наук, професор Санкт-Петербурзького університету, директор центру з вивчення історії України Т. І. Таїрова-Яковлева, виділила поряд з основним (який, на її думку, належав літописцю) ще шість почерків, що ними написана пам'ятка. Умовно вона поділила їх на: дитячий, небалий, косий, гарний, варіант дитячого, класичний [21, с. 194].

Часто школа знаходилася просто в помешканні місцевого вчителя або дяка. Як правило, вона являла собою звичайну хату – так звана «хата на дві половини», – що складалася з двох окремих

споруд, з'єднаних сіньми. В одній частині будинку знаходилося помешкання для вчителя та його родини, тоді як друга половина пристосовувалася під навчальний клас. У будинку дяка могли мешкати учні-сироти, які навчалися і допомагали по господарству. Крім читання та письма, вивчалася історія краю, його традиції, звичаї [14, с. 80]. У процесі викладання вчителі послуговувалися власними знаннями та життєвим досвідом.

Треба думати, що Самійло Величко навчав учнів не лише читати і писати. Цілком ймовірно, що під його керівництвом «отроки» вивчали й інші дисципліни, адже він мав прекрасну освіту і володів кількома мовами. Відомо, що літописець мав власну бібліотеку, у якій були книги на історичну тематику європейських авторів С. Пуффендорфа, С. Твардовського, О. Гваньїні. Серед них, можливо, були і твори І. Величківського, які потрапили на сторінки «Літопису». Це ж стосується і «Філософії історії» Л. Барановича [24, с. 105–106]. Власна бібліотека С. Величка стала йому, вчителю, у нагоді. Цікаву інформацію про книгозбірню у с. Жуки знаходимо у розвідці В. Бучневича, де він описує книги, що зберігалися у Покровській церкві: «Євангеліє» 1636 р., надруковане у Львові, а ще «Служебник», київського друку, придбаний, як свідчить вкладний надпис, 1736 р. за гроші громади та «богомольців» [2, с. 6]. Про те, що такі книги використовувались під час навчання у місцевій церковно-приходській школі, свідчить напис на «Цветной тріоді» 1724 р.: *«Хто з школярів цю книгу закупає... штрафу 4 коп[ійки]... брати книгу в школу, для навчання дітей, зовсім заборонено. 1736 року, травня 21 дня. Під Покровський Іоан Жуковський»* [2, с. 14]. Окрім того, у «Літописі» вміщено портрети 9 історичних постатей. Цілком ймовірно, що такі зображення могли прикрашати стіни класної кімнати.

Траплялося по суботах і так, що учні, які не змогли зрозуміти шкільної премудрості, діставали так звані «суботники», коли їх сікли різками «за весь тиждень» [1, с. 191]. У той же час відомий український письменник і церковний діяч, випускник Києво-Могилянської академії св. Дмитрій Ростовський (справжнє ім'я Данило Савич Туптало, нар. 1651 р. у м. Макарів на Київщині, походив з родини Макаріївського сотника – пом. 1709 р., м. Ростов [12, с. 545–547]) писав, що дітей слід було виховувати з малих літ не тільки в *«покаранні та учінні... під страхом же й грозою»*, але й *«пробаченням та ласкою»*, бо саме у цьому віці формується характер людини [9, с. 190].

Рис. 1. Навчання в класі на поч. XVIII ст. За гравюрою до латинської абетки «Букваря» Федора Полікарпова. 1701 р. Москва, Друкарський двір.

Яскравими ілюстраціями до життя тогочасних учнів і вчителів слугують їх автобіографії і спогади. Священик Ілія Турчиновський, син березанського сотника, народився 1695 р., а коли підріс, батьки віддали його «книжному навчанню при церкві святоуспенській березанській... до дяка Іоанна Кудинського, де я навчився грамотиці, часловця і псалтирі...» (м-ко Березань на той час належало до Переяславського полку, Полтавщина). Але 1709 р. його батько відбув з військом до Польщі, наказавши синові господарювати. Як пише автор далі, почав він «сожаліть» за наукою і 1710 р. залишив Березнь та почав «по школам волочитись». Навчався у Києві (є відомості, що навчався в Київській академії), Чернігові, Синявці, де при Покровській церкві осягав премудрості книжного читання і співу, а потім «в сотника тамошнього Мандрики за писаря дворового був і сина его Петра псалтирі обучал» [23, с. 321].

У своїх спогадах професор І. Ф. Тимковський писав про парафіяльну школу кінця 70-х років XVIII ст. наступне: «Школа

містилася в окремії хаті, де стояли довгі столи. Столи ті були неначе класи на буквар, часослов та псалтир; у двох останніх класах учили й письма...» (відома усім двомісна парта вперше була запропонована 1865 р. доктором Фахрнером із Цюріха; п'ять років потому російський гігієніст Ф. Ф. Ерісман запропонував її одномісний варіант [25, с. 64]). «Писали спочатку розведеною крейдою на вощених та обпалених чорних полініяних дерев'яних дощечках...», ті, що навчилися писати таким чином, вже могли писати на папері чорнилом. «З третього класу набирали охочих до... церковного співу... В школі був гамір від крику 30 або 40 голосів, де кожний на весь голос читає, а дехто співає своє. На підмогу собі дяк визначив старших учнів для занять з меншими...» [20, с. 195]. Учні і вчитель сиділи разом за одним столом (за середньовічною традицією за стіл садили людину, аби підкреслити рівність), таким чином долалася дистанція у спілкуванні. Вчитель відігравав роль не «наглядача», а, швидше, помічника і наставника.

Навчати правопису починали у старших класах, бо вважали, що це необхідно лише для тих, хто стане писарем або канцеляристом. Таким чином, школи не лише давали дітям можливість отримати початкові знання та сприяли їх соціальній адаптації, а й спрямовували їх до подальшого вибору в житті. Брат Іллі Тимковського – Єгор Тимковський зазначає, що писали пером на чорних (випалених) дощечках розведеною крейдою з метою економії, оскільки у XVIII ст. бережливо ставилися до паперу і чорнил [4, с. 369]. На етапі початкового навчання при заучуванні алфавіту школярі копіювали на дерев'яних табличках з воском (церах) обриси друкованих літер, автоматично оволодіваючи навичками спрощеного письма. Часто у школах при монастирях та соборах навчали хлопчиків каліграфічного письма, готуючи їх до написання книг. Такі ж навички можна було отримати у приватного вчителя [22, с. 433].

У цей час існували школи для хлопчиків, дівчаток та змішані. Як правило, останніх було найбільше, тому що далеко не кожна громада могла дозволити собі утримувати одночасно дві школи. Цікаві факти щодо віку учнів наводить І. Ф. Павловський: у 1765 р. у м. Прилуки в 4-х приходських школах навчалось 18 учнів; із яких 6 мали вік від 12 до 20 років, 4 – від 20 до 30 років; 8 – від 30 до 39 років [16, с. 7]. Збереглися настанови тогочасним школярам: «...Входиш до школи, поклонися на всі боки, усе зайве заховай...; чого навчився в юності, те згодиться у старості; не ви-

Рис. 2. Церковно-парафіяльна школа XIX ст.
с. Лоташеве, Черкащина. *Націон. музей народної архітектури та побуту України, с. Пирогів.*

бігай без причини під час шкільної години; говори те, що завчив, а не порожні байки; добра кожному бажай і чим можеш допомагай; усього, з чого сварка виникає, стережися; не принижуй брата свого, що немиле самому, не чини нікому...» [11].

На кінець XVIII ст. стан початкової освіти погіршився. Припинили свою діяльність «дяківські школи», почалася русифікація освіти, що мала негативні наслідки для українського народу. Так, на Лівобережжі в 1740 і 1748 рр. налічувалось понад тисячу шкіл. Одна сільська школа з українською мовою викладання припадала на 746 осіб населення. За століття кількість україномовних шкіл зменшилася майже вдесятеро: у 1876 р. 1 школа припадала на 6730 осіб [6, с. 145]. Підтвердженням цьому слугують і статистичні дані, які подає І. Ф. Павловський для кінця XVIII ст. по повітових містах: у Пирятині лишилась – 1 школа; у Кременчуці – 3; Ромнах – 2; Хоролі – 4; Переяславі – 3. У пові-

тах: Хорольському – 4; Переяславському – 18; Золотоніському – 16; Костянтиноградському – 24; Полтавському – 6. Напередодні утворення Полтавської губернії діяла всього 81 школа. У школах навчалось 738 учнів [16, с. 17].

За час свого існування до кінця XVIII ст. початкові школи в Україні пройшли складний шлях від становлення до загального визнання, перетворившись у національний здобуток.

Найголовніше, як зазначав Д. І. Багалій: *«Ці школи дуже шанувалися в народі. Бо у них все було рідним для населення: і помешкання, і зв'язок їх з церквою, братствами, і мова, і шкільні звичаї»*.

Матеріали статті можуть бути використані для реконструкції навчально-виховного процесу і будинку школи часів Гетьманщини.

Джерела та література

1. Багалій Д. І. Історія Слобідської України / Д. І. Багалій. – Харків : Основа, 1991. – 256 с.
2. Бучневич В. Е. Село Жуки, Полтавского уезда / В. Е. Бучневич // Отдельный оттиск из XIV выпуска трудов Полтавской Ученой Архивной Комиссии. – Полтава : Електрич. Типогр. Г. И. Маркевича, 1916. – 15 с.
3. Величко С. В. Літопис. У 2-х т. / Самійло Величко Літопис / [пер. з кн. укр. мови, комент. В. О. Шевчука; відп. ред. О. В. Мишанич]. – К. : Дніпро, 1991. – Т. 2. – 642 с.
4. Воспоминания Егора Федоровича Тимковскаго // Киевская старина. – К., 1894. – № 3. – Март. – С. 359–381.
5. Генеральне слідство про маєтності Полтавського полку 1729–1730 / Відп. ред. д. і. н. П. Сохань; ред. кол.: О. А. Білоусько, М. І. Бутич та ін. – Полтава : Вид-во «Полтава», 2007. – 176 с.
6. Гуржій О. І. «Брама мудрості й ученості» / О. І. Гуржій, Т. В. Чухліб // Україна крізь віки: у 15 т. – К. : ВД «Альтернативи», 1999. – Т. 8: Гетьманська Україна. – 304 с.
7. Даденков М. Ф. Історія педагогіки / Проф. М. Ф. Даденков. – К.; Харків : Радянська школа, 1947. – 328 с.
8. Дзюба О. М. Парафіяльні школи / О. М. Дзюба, Т. І. Лазанська // Енциклопедія історії України: у 10 т. / Ін-т істор. України НАН України; [редкол.: В. А. Смолій (гол.) та ін.]. – К. : Наукова думка, 2011. – Т. 8: Па – Прик. – С. 62.
9. Золотухіна Т. С. Виховуюче навчання в період Українського Відродження / Т. С. Золотухіна // Педагогіка та психологія: зб. наук. пр. – Харків, 2014. – № 46. – С. 183–190.
10. Ісаєвич Я. Д. Братства та їхні школи / Я. Д. Ісаєвич // Історія української культури: У 5 томах. – К.: Наукова думка, 2001. – Т. 2: Українська культура XIII – першої половини XVII століть. – С. 561 – 564.

11. Історія педагогіки України. Освіта за часів козаччини // schoollib.com.ua/psychologiya/1/index.html.

12. Климов В. В. Туптало (Тупталенко) Данило Савич / В. В. Климов // Києво-Могилянська академія в іменах, XVII-XVIII ст.: енциклоп. видан. / [Упоряд. З. І. Хижняк; за ред. В. С. Брюховецького]. – К.: ВД «КМ Академія», 2001. – С. 545 - 548.

13. Лазаревский А. Статистические сведения об украинских народных школах и госпиталях в XVIII веке / А. Лазаревский // Основа. – К., 1862. – № 5. – С. 82–89.

14. Левківський М. В Історія педагогіки: навчальний посібник / М. Левківський. – К.: Центр учбової літератури, 2008. – 190 с.

15. Летопись событий в югозападной России в XVII-м веке. Составил Самоил Величко, бывший канцелярист канцелярии Войска Запорожского, 1720 / Издана Временною комиссією для разбора древних актов. – К.: В типогр. Федорова, 1864. – Т. IV. – 479 с.

16. Павловський І. Ф. Приходские школы в старой Малороссии и причины их уничтожения / И. Ф. Павловский // Киевская старина. – К., 1904. – № 1. – Янв. – С. 1–40.

17. Перерва В. С. Церковні школи в Україні (кінець XVIII – початок ХХ століття): забутий світ / Володимир Перерва. – Біла Церква: Видавель Пшонківський О. В., 2014. – Том І: Загальна частина. – 576 с.

18. Петренко І. М. Школи грамоти / І. М. Петренко // Полтавська Полтавська Енциклопедія: У 12 томах / [Гол. ред. О. А. Білоусько; ред. кол.: Ю. М. Варченко, А. М. Киридон, В. О. Мокляк]. – Полтава: Вид-во «Полтавський літератор», 2009. – Т. 12: Релігія і церква. – С. 704–706.

19. Субтельний О. Україна: історія / Орест Субтельний; [перекл. з англ. Ю. І. Шевчука]. – К.: Либідь, 1992. – 512 с.

20. Сірополко С. Історія освіти в Україні / Степан Сірополко; [підгот. Ю. Вільчинський]. – Львів: Афіша, 2001. – 664 с.

21. Таїрова-Яковлева Т. Г. Літопис Самійла Величка: до питання про нове академічне видання / Т. Г. Таїрова-Яковлева // Український історичний журнал. – К., 2012. – № 2. – С. 190–198.

22. Тимошенко Ю. О. Організація навчально-виховного процесу. Педагогічна думка / Ю. О. Тимошенко // Історія української культури: У 5 томах. – К.: Наукова думка, 2003. – Т. 3: Українська культура II половини XVII – XVIII століть. – С. 431–443.

23. Турчиновський І. Списая мною многогрешним, Ілією Турчиновським, священником і намісником Березанським, житіє і страданіє своє в пам'ять дітям своїм, і внукам, і всьому потомству / І. Турчиновський // Киевская старина. – К., 1885. – Т. XI. – С. 321–332.

24. Шевчук В. О. Величко Самійло / В. О. Шевчук // Києво-Могилянська академія в іменах, XVII – XVIII ст.: енциклоп. видан. / [Упоряд. З. І. Хижняк; за ред. В. С. Брюховецького]. – К.: ВД «КМ Академія», 2001. – С. 105 - 106.

25. Das kind und der Schultifch / Bon Dr. Fahrner. – Zurich, 1865. – 68 s.

З ІСТОРІЇ ВШАНУВАННЯ ПАМ'ЯТІ САМІЙЛА ВЕЛИЧКА ТА ПОДІЙ 1709 Р.

*Деякі факти з історії вшанування пам'яті Самійла Величка
у XXI ст.*

Ключові слова: Величко Самійло, міська премія, експедиційні дослідження.

Серед видатних українців визначне місце займає козацький літописець Самійло Величко. З метою вшанування пам'яті нашого земляка, який останні роки життя провів в с. Жуки під Полтавою, в 2003 р. була створена ініціативна група при Історико-культурному заповіднику «Поле Полтавської битви». До неї ввійшли О. Янович – директор Державного історико-культурного заповідника «Поле Полтавської битви», Л. Шендрик – заступник директора з наукової роботи, історик-науковець, редактор обласної краєзнавчої газети «Край», М. Підгорний – заслужений художник України. За підтримки народного депутата України Анатолія Кукоби, відповідно до розпорядження Полтавського міськвиконкому № 355 від 14.05.2003 р. була заснована щорічна міська Премія імені Самійла Величка та затверджено Положення про зазначену премію.

Головна ідея премії – прокласти міст духовного єднання поколінь, популяризація історико-культурної спадщини України і зокрема Полтавщини, відкриття нових імен у змаганні за майбутнє української культури та її ролі у розбудові нашої держави.

Премія присуджується за кращі здобутки, що утверджують гуманістичні і національні ідеї незалежності України, духовні цінності українського народу та є вагомим внеском у національно-культурне відродження Української держави. Вона має наступні номінації:

- Дослідження в галузі історії України і Полтавщини;
- Відтворення минулого в засобах масової інформації;
- Відродження доленосних подій у творах мистецтва;
- Сприяння у розвитку Історико-культурного заповідника «Поле Полтавської битви».

Особам, яким присуджено премію, вручається диплом і медаль із зображенням портрета Самійла Величка та грошова винагорода.

Рис. 1.
**Медаль «Лауреат
премії імені Самійла
Величка».**

*Авт. Д. Коршунов,
В. Голуб,
гравер К. Трейдін.*

Для більш повного висвітлення подій, що відбувалися на «доленосному полі європейської історії», описаних Самійлом Величком в «Літописі», в музеї «Історії Полтавської битви» була створена постійнодіюча виставка «Козацька держава». Проект новоствореної експозиції виконав народний художник України Анатолій Чернощоків, портрет Самійла Величка написав заслужений художник України Микола Підгорний.

Події 1709 року, що відбувалися в районі Жуки – Осьмачки – Тахтаулове, були кульмінацією у Великій Північній війні 1700 – 1721 рр. Саме на цій території дислокувалися: козаки гетьмана України Івана Мазепи, запорожці на чолі з Костем Гордієнком і шведські війська Карла XII. Згодом цей рубіж зайняла супротивна сторона – козаки Івана Скоропадського з військами московського царя Петра I.

Трагедія тих давніх подій – відсутність єдності українського народу.

До єдності українців, любові до «матки нашої» України закликав Самійло Величко, козацький літописець, який жив і працював над своїм літописом у с. Жуки, де біля Покровської церкви і був похований.

Район села Жуки та колишньої Покровської церкви досліджувався міжнародною експедицією ІКОМОСу у 2007 р., до складу

Рис. 2. Археологи **Бо Кнарструм** (Швеція), **Адріян Мандзій** (США) та **Олександр Супруненко** (Україна). 2007 р.

якої ввійшли Національний університет «Львівська політехніка» (кафедра реконструкції і реставрації архітектурних комплексів), Центр охорони та досліджень пам'яток археології Управління культури Полтавської облдержадміністрації,

Морегедський університет (США), Національна служба охорони пам'яток (Швеція), а також заповідник «Поле Полтавської битви». Серед представників цих організацій були: доктор історії Адріян Мандзій (США), кандидат історичних наук, старший науковий співробітник, заслужений працівник культури України археолог Олександр Супруненко, директор Центру охорони та досліджень пам'яток археології Управління культури Полтавської облдержадміністрації (Україна); науковець фонду імені Фулбрайта і професор історії Морегедського університету, доктор Бо Кнарструм, археолог у Шведській державній службі охорони пам'яток (Швеція); професор Микола Бевз, віце-президент Українського комітету ІКОМОСу та декан кафедри реконструкції і реставрації архітектурних комплексів Національного університету «Львівська політехніка» (Україна); Ларз Винрот, Шведська державна служба охорони пам'яток (Швеція); археолог Кенет Старк, Шведська державна служба охорони пам'яток

Рис. 3. Сканування поверхні на місці Покровської церкви за допомогою георадара.

(Швеція); доктор Мирон Стахів, голова фонду імені Фулбрайта в Україні (США); доцент Костянтин Присяжний, співробітник кафедри реконструкції і реставрації архітектурних комплексів з Національного університету «Львівська політехніка» (Україна); Іван Ільчишин, співробітник кафедри реконструкції і реставрації архітектурних комплексів того ж університету (Україна); продюсер Першого каналу Шведського національного телебачення Мартин Вангард (Швеція).

Застосовуючи новітні технології, а саме георадар і прилади GPS, археологам вдалося відшукати контури дерев'яної Покровської церкви та чотири поховання всередині: Василя Васильовича Кочубея, його дружини Марфи Іванівни та їхніх дітей, а також невідоме п'яте поховання за межами культової споруди.

У результаті досліджень по периметру поля битви було виявлено свинцеві кулі як шведських воїнів, так і українських козаків.

На сьогодні територія, де встановлений пам'ятний знак Самійлу Величку, перетворена на культурно-історичний комплекс, який у 2009 р. відвідав Президент України В. Ющенко.

ДО 25-РІЧЧЯ ПОШУКОВОГО ЗАГОНУ ТАХТАУЛІВСЬКОГО НВК «ЧУРАЇВНА»

Звіт про діяльність пошукового загону Тахтаулівського НВК «Чураївна» та участь учнівського й педагогічного колективу у справі вшанування пам'яті видатного земляка — літописця Самійла Величка.

Ключові слова: Самійло Величко, літописець, Жуки, Тахтаулівський НВК, Покровська церква, школа, краєзнавство.

В умовах національного і культурного відродження України, ствердження її державності виняткова роль належить історичному краєзнавству. Важливо знати минуле, жити сучасним, дбати про майбутнє, бо це — закономірність буття.

Ще з 1992 р. в Тахтаулівському НВК діє пошуковий загін «Чураївна» з вивчення спадщини літописця Самійла Величка та його життєвого шляху. Керівник гуртка – вчитель української мови та літератури Ніна Григорівна Четверило. Пошуківці загону збирають, вивчають, досліджують матеріали про творчість найвидатнішого літописця героїчної козацької доби Самійла Васильовича Величка. Для нас «Літопис» Величка цінний ще й тим, що є історичним джерелом для краєзнавчої роботи.

Спочатку ми знайшли фотографію Покровської церкви на одну баню. Житель села Жуки Василь Макарович Піддубний (1922 р. н.) ознайомив пошуківців із пам'ятними місцями. Він розповів, що на Самійловому полі справа, за 5 метрів від дороги, стояла Покровська церква, висота якої досягала 7,5 метрів. Неподалік церкви знаходилася дзвіниця. Дзвонів було 8. Один великий – 1,5 тонни вагою та 7 малих. Один з них зберігається в Полтавському краєзнавчому музеї. За дзвіницею було кладовище (0,2–0,3 га). Старі люди розповідали В. М. Піддубному (зокрема, його дід, прадід), що там було поховано якогось «писаку». І сам він пам'ятає одну з могил із сірою кам'яною плитою. Можливо, саме то і була надмогильна плита Самійла Величка.

У 1943 р., під час німецько-фашистської окупації у селі Жуки все згоріло дотла. Мабуть, саме тому майже немає історичних експонатів із того далекого минулого. Пізніше десь тут, у землі, залишилися підмурки Покровського храму. Хочеться вірити, що з часом більша частина втраченого буде відновлена. А надмогильні плити цвинтаря поклали як фундамент під колгоспні комори.

Науковці Полтавського обласного Центру охорони та досліджень пам'яток археології знайшли залишки фундаменту знищеної Покровської церкви, таким чином, визначивши її розміри і точне місце знаходження.

Окрема подяка за вагомий внесок у благородну справу – вшанування славетного земляка Самійла Величка та увічнення його безсмертного творіння як цінної пам'ятки козацької доби М. М. Кононенку, голові Полтавської районної ради, О. Б. Супруненку, на сьогодні директору Полтавського краєзнавчого музею імені Василя Кричевського, а також усім, хто дбає про повернення призабутих імен у нашій історії, виховання справжніх патріотів своєї Батьківщини.

Велику допомогу у зборі краєзнавчих матеріалів надав полтавський краєзнавець Іван Семенович Пойдьом, який допоміг отримати науково-бібліографічну довідку про Самійла Величка, ксерокопії «Реестру козацького війська» стосовно Жуків і Тахтаулового, матеріали про магдебурзьке право та ін. Він брав активну участь у підготовці й проведенні заходів з нагоди 325-ліття та 330-річчя від дня народження С. Величка під час установки пам'ятного знаку в селі Жуки.

Допомогли нам і публікації лауреата Державної премії імені Т. Г. Шевченка, відомого письменника, дослідника творчості С. Величка, перекладача В. О. Шевчука, який був присутній на відкритті пам'ятного знаку літописцеві під час відзначення 325-ї річниці з дня його народження 29 листопада 1995 р. Він презентував школі видання перекладу «Літопису» з книжної української мови на сучасну в двох томах, підтвердивши це дарчим написом: «Тахтаулівській середній школі, до якої ходять діти із с. Жуків, саме того, в якому було написано знаменитий літопис С. Величка, від перекладача та коментатора В. Шевчука. 29 листопада 1995 р. в день відкриття пам'ятного знака літописцю».

З кожним роком наявні відомості і шкільна гуртківська збірка поповнюється. Можливо, з часом вона ляже в основу майбутнього музею літописця. У 2000 р. проводилися урочистості на честь 330-річчя від дня народження С. В. Величка. Директор Полтавського Центру охорони та досліджень пам'яток археології О. Б. Супруненко подарував нашій школі наукові книги про Величкову добу. До речі, під час цього заходу учениця Тахтаулівської середньої школи Марія Гніденко вперше привселюдно розповіла про надбання юних краєзнавців.

У 2005 р. члени пошукового гуртка взяли участь у відзначенні 335-ї річниці від дня народження славетного земляка. На цьому

заході були присутні почесні гості: Людмила Шендрик, заступник директора з наукової роботи Історико-культурного заповідника «Поле Полтавської битви», лауреат премії імені Самійла Величка; Іван Новобранець, художник, актор, кобзар, учні полтавських шкіл №№ 7, 24 і Тахтаулівської середньої школи.

Ми переконані, що без минулого немає сучасного і майбутнього. Дякуючи сільським ентузіастам, козацька слава відроджується. Зараз на Самійловому полі в с. Жуки будується меморіальний комплекс полеглим козакам у битві під Полтавою.

26 грудня 2009 р. було відкрито першу чергу меморіального комплексу пам'яті загиблих козаків, зведено каплицю Покрови Пресвятої Богородиці. На її відкритті був присутній Президент України Віктор Ющенко.

Тільки той, хто добре знає історію і культуру свого народу, може бути справжнім патріотом рідної землі. З цією метою ми брали участь у Всеукраїнській експедиції учнівської молоді «Моя Батьківщина – Україна», за напрямом «Славні імена земляків».

Щороку гуртківці проводять заходи, на яких вшановується пам'ять славетного земляка-літописця С. В. Величка. Це вже стало нашим обов'язком.

«Літопис» С. В. Величка – головна справа його життя. Важливо те, що, працюючи над цим твором, саме з наших Жуків він бачив цілу Європу і пов'язав події на рідній землі із загальноєвропейськими. Дослідники вважають, що «Літопис» є не тільки історичним, художнім та публіцистичним твором, а й збіркою документів, мемуарів, найціннішою пам'яткою світоча духу нашої культури. Це водночас і філософський трактат, який утворює ідеї гуманізму, а також справді велика книга українського народу, надзвичайно актуальна і в наші дні.

Учні-гуртківці беруть активну участь у Всеукраїнському конкурсі-захисті науково-дослідницьких робіт Малої академії наук України. Вихованці гуртка Віталій Францев (2003 р.), Владислав Четверило (2009 р.) та Наталія Бузина (2016 р., III місце) захищали науково-дослідницькі роботи у секціях «Історичне краєзнавство» й «Українська література».

В. Четверило нагороджений дипломом I ступеня I етапу конкурсу за роботу на тему: «*Наш славетний земляк Самійло Васильович Величко та його літопис*». У рамках відзначення 340-ї річниці з дня народження видатного літописця козацької доби С. В. Величка місцева громадськість зібралася на науково-історичні читання «Нас об'єднує історія», під час яких Владислав презентував свою роботу.

Рис. 1. Покровська церква, с. Жуки. Зруйнована 1952 р., залишки розібрані на поч. 1960-х рр. *Фото поч. ХХ ст.*
Можливе місце поховання козацького літописця Самійла Величка.

У 2015 р. учні нашої школи були учасниками мітингу біля меморіального комплексу в Жуках, відзначаючи 345-річчя від дня народження Самійла Величка, 295 років його літопису та вже 20-річчя встановлення пам'ятного знаку.

Нагадаємо, що 2008 р. була заснована районна премія імені Самійла Величка. Серед лауреатів цієї премії є педагоги, які працюють у Тахтаулівському НВК. Це – Надія Семенівна Жданова, вчитель хімії (2010 р.), і Юрій Анатолійович Клинець, директор НВК (2015 р.).

Валерій Шевчук, який відкрив для широкого українського читача перлину давньої української літератури, писав: *«Самійло Величко – монументальна наша літературна постать. Його життя, минувши всілякі служби, пішло для того, щоб написати найбільший літопис, якого ще не знала українська історіографія, і він, хоч і втратив при цій роботі зір, справу свого життя виконав. Його літопис – грандіозне мозаїчне панно, котре, попри помилки, нашарування, пил, що сів на нього, залишається вражаючим і до сьогодні...»*. Це неocenний подвиг усього життя Самійла Васильовича Величка.

Зараз в арсеналі гуртка – солідний доробок краєзнавчих матеріалів, оформлених у папках та альбомах, які допомагають на

Рис. 2. На засіданні оргкомітету конференції «Батьківщина найвизначнішого літописця козацької доби Самійла Величка – село Жуки». М. М. Кононенко та О.Б.Супруненко. 2 лютого 2017 р.

Рис. 3. Полтавський краєзнавець
І. С. Пойдьом.

уроках української мови і літератури, позакласного читання, історії. А на позакласних заходах сприяють дізнатися більше цікавого про минуле рідної землі, про життя й творчість славетного земляка-патріота, формують уявлення про «народ наш козацький – істинний, простодушний і правосердечний, мужественний і рицарський».

Насамкінець, наведемо щирі слова вдячності й глибокої поваги людям, які свято бережуть пам'ять про найвизначнішого літописця козацької доби, нашого славетного земляка С. В. Величка, сприяють своєю діяльністю увічненню цієї непересічної історичної постаті всеукраїнського масштабу:

- Головку В. А., голові Полтавської ОДА;
- Кононенку М. М., голові Полтавської районної ради, кандидату наук з державного управління;
- Асадчеву В. М., колишньому голові Полтавської ОДА;
- Фасію Г. І., начальнику Управління культури Полтавської ОДА;
- Бондаревському П. К., начальнику обласного управління культури, заслуженому працівнику культури України;
- Ревегуку В. Я., доценту кафедри історії Полтавського державного педагогічного університету ім. В. Г. Короленка;
- Пойдьому І. С., краєзнавцю – ентузіасту;

Рис. 4-5. На відкритті пам'ятного знаку Самійду Величку
у с. Жуки Полтавського району. 29 листопада 1995 р.

- Піддубному В. М., жителю с. Жуки, який зберіг для прийдешніх поколінь пам'ять про минувшину;
- Шевчуку В. О., письменнику, досліднику, перекладачу і коментатору «Літопису», лауреату Державної премії імені Т. Г. Шевченка;

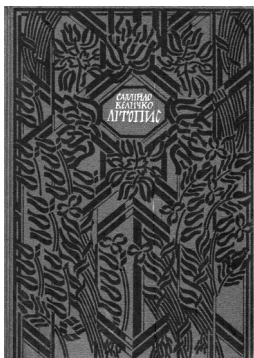

Рис. 6. Урочисті заходи біля новозбудованого Покровського храму. 2008 р.

- Супруненко О. Б., директору Центру охорони та досліджень пам'яток археології, кандидату історичних наук, заслуженому працівнику культури України;
- Варченку Ю. М., вчителю історії Тахтаулівської СШ;
- Корнільченку О. С., місцевому художнику, гончареві;
- Шендрик Л. К., заступнику директора з наукової роботи ІКЗ «Поле Полтавської битви», лауреату премії імені Самійла Величка;
- Яремченку В. А., старшому науковому співробітнику Полтавського краєзнавчого музею імені Василя Кричевського;
- Шемету П. Г., заступнику голови Полтавської ОДА;
- Пащенку В. О., голові обласного відділення Українського фонду культури, ректору Полтавського державного педагогічного університету ім. В. Г. Короленка;
- Вовку В. Г., голові Полтавської РДА;
- Матьосі П. М., заступнику голови Полтавської РДА;
- Тягнирядну Л. А., начальнику відділу культури й туризму Полтавської РДА;
- Гніденко Марії, учениці Тахтаулівської СШ, старості пошукового загону «Чураївна»;

САМІЙЛО ВЕЛИЧКА
ЛІТОПИС
ТОМ ПЕРШИЙ

ПЕРЕКЛАВ
С КИЇВСЬКОЇ
УКРАЇНСЬКОЇ
МОВИ
КЛАВДИЙ
ШЕВЧУК

ВИДАВНИЦТВО
УКРАЇНСЬКОЇ
ЛІТЕРАТУРНОЇ
ДУМКИ

САМІЙЛО ВЕЛИЧКА
ЛІТОПИС
ТОМ ДРУГИЙ

ПЕРЕКЛАВ
С КИЇВСЬКОЇ
УКРАЇНСЬКОЇ
МОВИ
КЛАВДИЙ
ШЕВЧУК

ВИДАВНИЦТВО
УКРАЇНСЬКОЇ
ЛІТЕРАТУРНОЇ
ДУМКИ

Рис. 7. Видання «Літопису» Самійла Величка.
Переклад з книжної української мови В. Шевчука. 1991 р.

- Антонюку С. І., голові Полтавської РДА;
- Горошку М. П., голові Полтавської РДА;
- Гаврилку О. Г., сільському голові;
- Рибченку Л. М., сільському голові;
- Пузирю О. І., сільському голові;
- Кравцовій О. Б., сільському голові;
- Зайцеву В. В., голові оргкомітету зі вшанування пам'яті Самійла Величка.

Ми переконані: *«Цікавому норому людському не може нічого бути сподобнішого, ласкавий читальнику, як читати книги й дізнаватися про давні людські діяння та вчинки».*

Пам'ятаймо вірного сина України, нашого славетного земляка Самійла Величка, вивчаймо його безцінний «Літопис», бережімо нашу історію, рідну землю, шануймо славетних героїв козацької доби. Бо ми – справжні українці!

БАТЬКІВЩИНА НАЙВИЗНАЧНІШОГО ЛІТОПИСЦЯ КОЗАЦЬКОЇ ДОБИ САМІЙЛА ВЕЛИЧКА – СЕЛО ЖУКИ

Наукова конференція (м. Полтава, 11 лютого 2017 р.)

Ключові слова: Самійло Величко, Жуки, наукова конференція, Полтавський краєзнавчий музей імені Василя Кричевського.

Конференція з такою назвою була організована і проведена Управлінням культури Полтавської обласної державної адміністрації, Полтавським краєзнавчим музеєм імені Василя Кричевського, Полтавською районною радою, відділом культури і туризму Полтавської районної державної адміністрації, Тахтаулівською сільською радою 11 лютого 2017 р. за ініціативи та сприяння голови Полтавської районної ради М. М. Кононенка. Вона зібрала у 10-й залі музею близько 100 дослідників, краєзнавців, представників громадського активу Полтавського району, членів громад сс. Жуки, Тахтаулове, Бричківка, голів сільських рад району, вчителів шкіл, бібліотечних працівників, об'єднаних спільним прагненням достойно увіковічнити ім'я та історичну постать видатного полтавця, найвизначнішого літописця козацької доби Самійла Величка. Підготовка конференції супроводжувалася популяризаційною краєзнавчою акцією для учнів загальноосвітніх шкіл Полтавського району, яким у Краєзнавчому музеї та Полтавському музеї авіації і космонавтики проведені екскурсійно-виховні заходи, інтерактивні уроки з вивчення минулого рідного краю за козацької доби, ознайомлення з історичною постаттю літописця Самійла Величка.

Роботі конференції передували урочистості у с. Жуки – мітинг і покладання квітів біля пам'ятного знаку Самійлу Величку, де були присутні голова Полтавської обласної державної адміністрації В. А. Головка, керівники Полтавського району і Тахтаулівської сільської ради, численні представники полтавського козацтва. Це знайшло продовження у проведенні урочистої літургії в Свято-Покровській каплиці УПЦ КП, де також були присутні представники масмедіа і жителі сіл Тахтаулівської сільської ради.

Урочистості продовжились і в стінах Полтавського краєзнавчого музею імені Василя Кричевського, де розпочала свою роботу наукова конференція. На її початку прозвучали козацькі думи

Відкриття конференції. Виступає начальник Управління культури Полтавської облдержадміністрації Г. І. Фасій.

XVIII ст. у виконанні відомого полтавського кобзаря і художника Івана Новобранця.

Привітанням від Полтавської обласної державної адміністрації роботу конференції відкрив начальник Управління культури Полтавської облдержадміністрації Геннадій Фасій, підкресливши непересічність постаті історика-полтавця та важливе значення «Літопису» Самійла Величка в утвердженні ідей загальноукраїнського державотворення. З привітанням від Полтавської районної ради звернувся до присутніх її голова, ініціатор проведення конференції, кандидат наук з державного управління Михайло Кононенко, який охарактеризував коло заходів з увічнення пам'яті видатного земляка, намітив етапи підготовки районною громадою до майбутнього 300-літнього ювілею найвизначнішого твору в українській історіографії та 350-річчя від дня народження полтавця-патріота, історика, громадянина і просвітителя.

У доповіді «Наш земляк Самійло Величко та його літопис» старший науковий співробітник Полтавського краєзнавчого музею імені Василя Кричевського, представник громади с. Жуки Віталій Яремченко не тільки окреслив життєвий і творчий шлях літописця, а й навів гіпотезу щодо його походження з с. Тахтаулове

Перед відкриттям конференції українські думи виконував Іван Новобранець.

під Полтавою, намітив напрямки наступних пошуків у справі вшанування видатного земляка, встановлення місця його поховання. Мову «Літопису» Самійла Величка та історичні свідчення про села Жуки і Тахтаулове донесли до присутніх завідувачки СБФ з с. Супрунівки Аліна Прасол та с. Терешків Влада Калінічева.

Втрачені й існуючі об'єкти культурної спадщини села Жуків та округи охарактеризувала член Консультативної науково-методичної ради з пам'яткоохоронних питань при Управлінні культури Полтавської обласної державної адміністрації, кандидат архітектури Оксана Белявська, археологічні старожитності території села і загалом приполтавських теренів — директор Полтавського краєзнавчого музею імені Василя Кричевського, кандидат історичних наук, старший науковий співробітник, заслужений працівник культури України Олександр Супруненко. В контексті вивчення історичних місць округи Жуків присутні з інтересом сприйняли доповідь старшого наукового співробітника Центру охорони та досліджень пам'яток археології Управління культури Полтавської обласної державної адміністрації Віталія Сальнікова «Про битву військ Івана Виговського та Мартина Пушкаря 1658 року».

Одна з вітрин виставки в Полтавському краєзнавчому музеї, влаштованої до конференції.

Особливості відображення подій історії козацької доби у творах українського літописання стали темою повідомлення старшого наукового співробітника Полтавського краєзнавчого музею імені Василя Кричевського, представника громади сусіднього з Жуками села Бричківка Петра Баранця. Про шкільну освіту в Гетьманщині за часів Самійла Величка, початкову школу в Жуках, діяльністю якої опікувався літописець, розповіла старший науковий співробітник Полтавського краєзнавчого музею імені Василя Кричевського, представник громади с. Жуки Алла Лаврінченко. Завідувач сектором Полтавського музею авіації і космонавтики Олександр Янович ознайомив з результатами більш ніж 20-річних наукових та музейних заходів зі вшанування пам'яті Самійла Величка і подій 1709 р. на території Полтавського району, історією пошукової роботи та започаткуванням щорічної полтавської премії імені Самійла Величка.

Про чверть століття пошукової діяльності шкільного гуртка «Чураївна» у Тахауловому, контактів зі вченими, дослідниками і краєзнавцями, формування колекції шкільного музею розповіла старший учитель Тахтаулівського НВК Ніна Четверило. Завідувачка кафедри історії України Полтавського національного педа-

гогічного університету імені В. Г. Короленка, доктор історичних наук, професор Людмила Бабенко аргументувала визначення помітного місця та долі сіл Жуки і Тахтаулове в історії українського державотворення.

Підводячи підсумки роботи конференції, плануючи на наступні роки заходи відзначення 350-річчя від дня народження «батька» українського літописання, завідувачка сектором Полтавського краєзнавчого музею імені Василя Кричевського, заслужений працівник культури України Катерина Фесик і начальник відділу культури і туризму Полтавської районної державної адміністрації Леонід Тягнирядно наголосили на дієвості й доцільності проведення таких науково-освітніх зібрань, що активізують краєзнавчу діяльність не тільки в районі, а й на Полтавщині; про наступну зміну «формату» конференції та її щорічне проведення до ювілею Самійла Величка вже наукового заходу регіонального або всеукраїнського масштабу.

Заключне слово виголосила Тахтаулівський сільський голова Олена Кравцова, яка запросила учасників до проведення наступних наукових зібрань на території сс. Жуки і Тахтаулове, на землі, яка, за образним висловом відомого полтавського літературознавця, краєзнавця і поета П. П. Ротача «породила і прийняла в себе визначного полтавця» — Самійла Величка.

По завершенні роботи конференції присутні знову почули народні думи у виконанні кобзаря і художника Івана Новобранця, ознайомились з реліквіями часів Самійла Величка у зібранні Полтавського краєзнавчого музею імені Василя Кричевського, оглянули експрес-виставку, присвячену літописцеві.

Варто також зазначити, що за сприяння Полтавської районної ради були надруковані програма і повноколірний буклет [1], підготовлені до друку музейними працівниками, а за підсумками роботи конференції видана ця збірка матеріалів, яка, переконані, згодиться не лише для наукового і краєзнавчого загалу, а й для вчителів та учнів загальноосвітніх шкіл, студентської молоді.

Література

1. Батьківщина літописця Самійла Величка — село Жуки: буклет, програма конференції / Авт. тексту В. А. Яремченко; [відп. ред. О. Б. Супруненко]; УК ПОДА; ПКМВК; Полтав. район. рада; Тахтаул. сільська рада. — Полтава, 2007. — 1 арк., скл. у 6 с.: іл.

СПИСОК СКОРОЧЕНЬ

АЛЛУ	– Археологічний літопис Лівобережної України, Полтава
АН УРСР	– Академія Наук Української РСР, Київ
ВД	– Видавничий дім
ВУАН	– Всеукраїнська академія наук, Київ
ВЦ	– Видавничий центр
ІІ АН УРСР	– Інститут історії Академії Наук Української РСР, Київ
ІКЗ	– Історико-культурний заповідник
МДПУ	– Мелітопольський державний педагогічний університет ім. Б. Хмельницького, Мелітополь
НА ІА НАНУ	– Науковий архів Інституту археології НАН України, Київ
НА ЦОДПА	– Науковий архів Центру охорони та досліджень пам'яток археології Управління культури Полтавської обласної державної адміністрації, Полтава
НВК	– Навчально-виховний комплекс
ОДА	– Обласна державна адміністрація
ПКМВК	– Полтавський краєзнавчий музей імені Василя Кричевського, Полтава
ПУАК	– Полтавская учёная архивная комиссия, Полтава
РДА	– Районна державна адміністрація
УК ПОДА	– Управління культури Полтавської обласної державної адміністрації, Полтава
УПЦ КП	– Українська Православна Церква Київського Патріархату
УРЕ	– Українська радянська енциклопедія, Київ
ЦОДПА	– Центр охорони та досліджень пам'яток археології Управління культури Полтавської обласної державної адміністрації, Полтава

АВТОРИ

Бабенко Людмила — доктор історичних наук, професор, завідувач кафедри історії України Полтавського національного педагогічного університету імені В. Г. Короленка

Баранець Петро — старший науковий співробітник науково-дослідного експозиційного відділу народознавства Полтавського краєзнавчого музею імені Василя Кричевського

Белявська Оксана — кандидат архітектури, член Консультативної ради з питань охорони культурної спадщини Управління культури Полтавської обласної державної адміністрації

Клищов Юрій — директор Тахтаулівського НВК, вчитель вищої категорії, лауреат районної премії імені Самійла Величка

Кононенко Михайло — голова Полтавської районної ради, кандидат наук з державного управління

Кулатова Ірина — директор Центру охорони та досліджень пам'яток археології Управління культури Полтавської обласної державної адміністрації

Лаврінченко Алла — старший науковий співробітник науково-дослідного сектору музеєзнавства Полтавського краєзнавчого музею імені Василя Кричевського

Мироненко Костянтин — завідувач відділом Центру охорони та досліджень пам'яток археології Управління культури Полтавської обласної державної адміністрації

Мокляк Володимир — заступник директора з наукової роботи Полтавського краєзнавчого музею імені Василя Кричевського, заслужений працівник культури України

Сальников Віталій — старший науковий співробітник Центру охорони та досліджень пам'яток археології Управління культури Полтавської обласної державної адміністрації

Супруненко Олександр — директор Полтавського краєзнавчого музею імені Василя Кричевського, кандидат історичних наук, старший науковий співробітник, заслужений працівник культури України

Фесик Катерина — завідувач науково-дослідного сектору музеєзнавства Полтавського краєзнавчого музею імені Василя Кричевського, заслужений працівник культури України

Четверило Ніна — керівник гуртка «Чураївна», учитель української мови та літератури, вчитель вищої категорії, «Старший учитель» Тахтаулівського НВК Полтавського району

Янович Олександр Васильович — завідувач науково-дослідного сектору Полтавського музею авіації і космонавтики

Яремченко Віталій — старший науковий співробітник науково-дослідного експозиційного відділу історії пізнього середньовіччя та нової історії Полтавського краєзнавчого музею імені Василя Кричевського.

ЗМІСТ

Михайло Кононенко. Самійло Величко і село Жуки в історії Української Держави	3
Віталій Яремченко. Наш земляк Самійло Величко та його «Літопис»	6
Людмила Бабенко. Села Жуки і Тахтаулове в історії українського державотворення.....	14
Оксана Белявська. Втрачені і вцілілі об'єкти культурної спадщини села Жуків та округи.....	18
Володимир Мокляк, Олександр Супруненко. Місце церкви Покрови Пресвятої Богородиці у с. Жуки Полтавського району.....	24
Ірина Кулатова. Пам'ятний знак літописцеві Самійлу Величку	31
Віталій Сальніков. Початок Руїни: битва під Полтавою 1658 року.....	35
Петро Баранець. Особливості відображення подій історії козацької доби у творах українського літописання	41
Костянтин Мироненко, Олександр Супруненко. Комплексна пам'ятка археології й історії біля Побиванки під Полтавою	44
Алла Лавріненко, Віталій Яремченко. Про шкільну освіту в Гетьманщині за часів Самійла Величка	51
Олександр Янович. З історії вшанування пам'яті Самійла Величка та подій 1709 р.....	60
Ніна Четверило, Юрій Клинов. До 25-річчя пошукового загону Тахтаулівського НВК «Чураївна»	64
Катерина Фесик. Батьківщина найвизначнішого літописця козацької доби Самійла Величка — село Жуки.....	72
Список скорочень	77
Автори	78

Наукове видання

**СЕЛО ЖУКИ – БАТЬКІВЩИНА
ЛІТОПИСЦЯ САМІЙЛА ВЕЛИЧКА**

Збірник матеріалів наукової конференції

На обкладинці:

- С. 1 – Свято-Покровська каплиця і пам'ятний знак
Самійлу Величку у с. Жуки.
С. 4 – титульний аркуш «Літопису» Самійла Величка.

Мова українська

Відповідальний за випуск – **М. М. Кононенко.**
Відповідальний редактор – **О. Б. Супруненко.**
Коректор – **А. Г. Логвиненко.**
Комп'ютерний набір – авторський.
Технічна редакція і комп'ютерна верстка – **С. В. Хорєв.**

Здано в набір 12.02.2017 р. Підписано до друку 02.03.2017 р.
Формат 60x84/16. Папір офсетний. Гарнітура Петербург.
Друк офсетний. Обл.-вид. арк. 4,27. Ум. друк. арк. 4,65.
Тираж 300 прим. Вид. № 200. Зам. 02/2017.

Виготівник:

СКАЗАНІЄ

ОВОИНЪ

КОЗАЦКОИ ЗПОЛІАКАМІ,

УРЕЗЪ.

СЬНОВІА БОГДАНА ХМЕЛНІКОГО
ГЕТМАНА ВОИСКЪ ЗАПОРОЖСКІХЪ
ВОСМІ ЛѢТѢХЪ ТОУІВШОЙСА. АДОДВАНАДЦАТИ
ЛѢТЪ УПОЛАКОВЪ ЗІНШІМИ ПАНСТВАМІ ПРОВЛЕКШОСА

ІАКОЮ УНѢ ХМЕЛНІЦКІИ

ПРІВСЕСІЛНО ПОМОЦИ БЖЕСТВЕНО, ЗКОЗАКАМІ І
ТАТАРМІ, УТАКАГО ІІА ЛАДСКАГО ВІБІЛСА ІПО
ВІСОКОДЕРЖАВНОЕ ПРЕСВѢТЛѢШАГО МІРХІ РОССІСКИ

АЛЕХІА МІХАЙЛОВІУА

ВЛАДѢНІЕ ДОБРОВОЛНѢ ПОДАЛСА.

УАВТОРОВЪ

НѢМЕЦКОГО САМУИЛА ПУФЕНДОРФІА. КОЗАКО
САМУИЛА ЗОРКІ. І ПОЛКОГО САМУИЛА ТВАДОСКО
ВОИНУ ТЮУ ВКНІЗЪ СВОЕ, ВОНА ДОМОВА НАЗВА
ВЪРШОМЪ ПОЛСКІМЪ ОЛІСАВШАГО. НІНѢЖЕ ВКРАЦ
СТІЛЕМЪ ІІСТОРИУНІМЪ ІНАРЪУІЕМЪ МАЛОРОССІСКІМЪ
СПРАВЛЕНОЕ, ІНАПІСАНОЕ ТЦАНІЕ САМОИЛА ВЕЛІУКА К
ЦЕЛАРІІІ НЕГДІС, ВОСКА ЗАПОРОЖКОГО ВСЕЛЪ ЖУКА
ОУЕЗДУ ПОЛТАВСКАГО, РОКУ: 1720.